

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PLUTARKHOS

LYKURGOS'UN
HAYATI

HASAN ÂLİ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

ÇEVİRENLER:
SABAHATTİN EYÜBOĞLU - VEDAT GÜNYOL

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

II.
BASIM

HASAN ÂLÎ YÜCEL KLASİKLER DİZİSİ

PLUTARKHOS
LYKURGOS'UN HAYATI

ÖZGÜN ADI
Βίοι Παράλληλοι: Λυκούργος

ÇEVİRENLER
SABAHATTİN EYÜBOĞLU - VEDAT GÜNYOL

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2010
Sertifika No: 29619

EDİTÖR
ALİ ALKAN İNAL

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
EBRU ERSOY

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

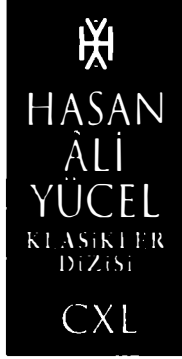
I. BASIM, 2002
III. BASIM, OCAK 2017, İSTANBUL

ISBN 978-9944-88-987-2 (KARTON KAPAKLI)

BASKI
MİMOZA MATBAACILIK SANAYİ VE TİCARET ANONİM ŞİRKETİ
MERKEZ EFENDİ MAH. DAVUTPAŞA CAD. NO: 123 KAT: 1-3
ZEYTİNBURNU / İSTANBUL
(0212) 482 99 10
SERTİFİKA NO: 33198

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında
gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla
çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks. (0212) 252 39 95
www.iskulttur.com.tr

PLUTARKHOS LYKURGOS'UN HAYATI

ÇEVİRENLER:
SABAHATTİN EYÜBOĞLU - VEDAT GÜNYOL

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

Lykurgos, Çağı ve Ailesi

I

Yasacı Lykurgos hakkında su götürmez hiçbir gerçek söylenemez. Soyu sopu, gezileri, ölümü ve özellikle yaşadığı yıllar üstüne tarihçilerin söyledikleri birbirini tutmaz. Kimine göre, İphitos'la¹ çağdaştır ve olimpiyat oyunları sırasında savaşı kesme geleneğini birlikte kurmuşlardır. Aristoteles bunlar arasındadır, kanıt olarak da üstünde Lykurgos'un adı kazılı olimpiyat diskini gösterir. Eratosthenes ve Apollodoros² gibi başkaları, tarihleri

-
- 1 İPHITOS: Lykurgos'un çağdaşı bir Elis kralı. Olimpiyat yarışlarını yeniden canlandırmış olmakla ün salmıştır. İphitos Delphoi'ya gidip Yunanistan'ı kasıp kavuran afetlere bir çare sormuş, kâhin de ona Herakles'in bir zaman kurduğu, sonra unutulmuş yarışmaları yeniden tertiplemesini söylemiş. O yıllarda Yunanlılar durmadan savaştıklarından İphitos, Lykurgos'la birlikte şöyle bir karara varmış: Olympia'da yarışmalar süresince Yunanlılar arasında her türlü savaş ve kavga kesilecektir. Kutsal barış ilk çağ Yunanistanı'nın son zamanlarına dek uygulanmıştır.
 - 2 APOLLODOROS: MÖ II. yüzyılda yaşamış Atinalı bilgin. Manzum bir kronoloji ve *Tanrılar Üstüne* adlı bir eser bırakmıştır. *Apollodoros Kitaplığı* adlı başka bir eser de adını taşımaktadır, oysa zamanın bütün bilgilerini derleyen bu kitap MS I. yüzyılda adı bilinmeyen bir yazardan olsa gerek. Burada sözü geçen eseri, Yunanistan'daki belli başlı olay ve kişilerinin tarihlerini veren kronolojisidir.

Sparta krallarının sırasına göre hesaplayarak, Lykurgos'un birinci olimpiyattan³ çok önce yaşadığını ileri sürerler. Timaios⁴ ise, Sparta'da ayrı zamanlarda, iki Lykurgos'un yaşadığı sanısındadır. Ona göre, her ikisinin yaptıkları, ünlü olan bir tekine mal edilmektedir; eski olanı Homeros çağından çok sonra değildir, hatta kimine göre büyük şairi görmüştür bile. Ksenophon⁵ da, onun Herakles oğulları zamanında yaşadığını söylemekle, çok eski zamanların insanı olduğu düşüncesini destekler. Gerçi, en son Sparta kralları Heraklesoğulları'nın

-
- 3 OLİMPİYAT: Bugün iki anlamda kullanılan bir sözdür: Olympia yarışmalarını gösterir ve bu yarışmaları esas tutup iki oyun arasındaki süreyi gösteren kronoloji anlamına gelir. Bu tarihlendirme sistemine ilk başlayan tarihçi Timaios'tur. Timaios Olympia'da zafer kazanan atlet listelerini ele alarak kronolojisini uygulamıştır. İlk liste MÖ 776 yılından kalma olduğuna göre, ilk Olympia yarışmasının 776 yılında yapıldığını kabul etmiştir.
- 4 TİMAİOS: Sicilya'da MÖ III. yüzyılın ortalarında doğmuş bir tarihçi. Sicilya'da tutunamayıp Atina'ya sığınmış ve 264 yılında Sicilya üzerine bir tarih kitabı yazmıştır. Timaios birçok yazı ve söylentilerden faydalandığı bu kitabında olimpiyat kronolojisini benimsemiştir.
- 5 KSENOPHON: MÖ 430 sularında Atina'da doğdu ve 355 sularında öldü. Önce sofist Prodikkos'un derslerini dinler, sonra Sokrates'in çevresine girip ondan ayrılmaz. 401 yılında Thebaili bir dostu ile Kyros'un kardeşi Artakserkses'e karşı açtığı sefere katılmak üzere Anadolu'ya gelir. Kunaksa savaşında Kyros ölünce, başıboş kalan Yunan paralı askerler ordusuna seçilen beş generalden biri Ksenophon'dur. *Anabasis* adlı eserinin konusu olan On Binlerin Dönüşü'nde Ksenophon'un çok yararlığı dokunmuş ve ordunun Yunanistan'a dönebilmesini sağlayanlardan biri de Ksenophon olmuştur. Ne var ki Atina'ya dönünce Ksenophon'un yıldızı söner, pek bilinmeyen bir nedenden ötürü Atina'dan sürülür ve kendisi de Sparta tarafına geçmeyi seçer. 396 yılında Sparta kralı Agesilaos'un Asya seferine katılır. Dönüşte Peloponnes'de bir çiftliğe yerleşip eserlerini yazmaya koyulur. Yunan nesir yazarlarının en çok eser vermişlerinden biridir. Felsefe, tarih, eğitim, romanımsı öykü, teknik, av, ekonomi, dokunmadığı konu yoktur. Eserlerinden birkaçını sayalım: *Atinalıların Devleti*, *Spartalıların Devleti*, *Sokrates'in Savunması*, *Şölen*, *Hellenika*, *Anabasis*, *Kyros'un Eğitimi* vb.

soyundandır. Ama burada Ksenophon, Herakles'e⁶ en yakın ilk kuşaklardan söz ediyor olmalıdır. Tarih ne kadar karışık olursa olsun, Lykurgos üstüne yazılanlar arasında en az tartışma konusu olanlara ve en iyi bilinen tanıkların sözlerine dayanarak, Lykurgos'un hayatını anlatmaya çalışacağız.

Şair Simonides'e⁷ göre, Lykurgos Eunomos'un oğlu değildir, Eunomos'la Lykurgos Prytanis'in oğullarıdır. Ama tarihçilerin çoğu, Lykurgos'la Eunomos'u daha deği-

-
- 6 HERAKLES ve HERAKLESOĞULLARI: Yunan mitolojisinde yiğitlik ve kol gücünün insanlığın hizmetine konulmasını temsil eden Herakles için çeşitli kaynaklar gösterilmektedir. Bunlardan biri de Girit ve Girit'teki İda dağıdır. Herakles oradan Yunanistan'a gelmiş ve ana tanrıça Kybele'nin rahipleri Daktyllerle birlikte Olympia'daki yarışmaları kurmuştur. Başka bir kaynağa göre, Herakles bir Dor kahramanıdır ve soyu Dor boylarının Yunanistan'a akın edip yerleşmesini yansıtır. Sonradan Olympia'da tapınılan Herakles bir Dor kahramanı sayılmıştır. Oysa yarışmalardan araba yarışının Anadolu'dan gelme Tantalos oğlu Pelops'a atfedilmesi ve yarışmalara hiçbir evli kadın kabul edilmediği halde, Toprak tanrıçası Demeter'in rahibesine özel bir şeref mevkii verilmesi, yarışma geleneğinin Girit ve Anadolu'dan gelme olduğu tezini pekiştirir. Herakles'in ölümünden sonra oğulları, babalarının baş düşmanı Argos kralı Furystheus tarafından Peloponnes'den kovulurlar. Bu kral ölünce Heraklesoğulları, kardeşleri Hyllös'un yönetiminde Peloponnes'e dönerler, ama bir yıl sonra bölgede bir veba salgını olur ve Delphoi kâhini, Heraklesoğulları'nın kaderin kararlaştırdığı tarihten önce döndükleri, gene sürgüne gitmeleri gerektiğini ileri sürünce, Heraklesoğulları gidip Atina topraklarından olan Marathon ovasına yerleşirler. Heraklesoğulları'nın efsanesi, kuzeyden gelme Dor boylarının güney topraklarına göz dikip oralara saldırılarını simgeler.
- 7 SİMONİDES: MÖ 556 sularında Keos adasında doğmuş, 467'de Sicilya'da ölmüştür. Apollon bayramlarında koroları yönetmekle işire başladı. Atina'ya çağrılıp Med savaşları sırasında övgüler ve ağıtlar yazmıştır. Marathon savaşı üstüne yazdığı elegeia ile Aiskhylos'u bile yenmiştir. Sonraları seksen kadar epigram (mezar yazıtı), yurt ve ahlak konularını ele alan lirik şiirlerle ün salmıştır. Thermopylai'da ölen Sparta kralı Leonidas'a yazdığı epigram dillere destandır. Ömrünün sonunda Sicilya'ya çağırılmış ve orada da sipariş üstüne şiir yazmayı sürdürmüştür. Zafer övgüsünün ve ağıtın yaratıcısı sayılır.

şik bir soyağacı içinde görürler. Onlara göre, Aristodemosoğlu Prokles'in Soos adında bir oğlu olmuş; Soos'un Eurypon ve Eurypon'un Prytanis, Prytanis'in Eunomos adında oğulları olmuş ve Eunomos'la ilk karısından Polydektes, Dianassa adındaki ikinci karısından da Lykurgos dünyaya gelmiş. Dieutykhidas'ın⁸ dediği budur. Böylece Lykurgos Prokles'ten sonra altıncı, Herakles'ten sonra da on birinci kuşaktan oluyor.

II

Atalarının en şanlısı Soos'tur. Onun krallığı zamanında Spartalılar hilotları⁹ esir etmiş ve Arkadialılardan aldıkları geniş toprakları yurtlarına eklemişlerdir. Soos için şunu anlatırlar: Kleitorlular¹⁰ kendisini sarp ve susuz bir yerde kuşattıkları zaman, kendisinin ve bütün ordusu-

⁸ DIEUTYKHIDAS veya DIEUKHIDAS: MÖ IV. yüzyılda yaşamış Yunan tarihçisi. Yurdu Megara'nın bir tarihini yazmıştır. Kaybolan eserini Diogenes Laertios'un şerhlerinden biliyoruz.

⁹ HİLOT: Yunanca "heilos": Spartalıların esir alıp devlet kölesi haline getirdikleri, sonra da özel kişilerin hizmetine verdikleri kimselerdir. Hilotlar Peloponnes'e Dorlar gelmeden yerleşmiş ve Dor akınlarında esir edilmiş kavimler olsa gerek. Nitekim MÖ VII. yüzyılda Sparta Messenia bölgesini yenince halkını hilot yapmıştır. Hilotların Sparta'da hiçbir hakları yoktu, yasa onları korumazdı, ama emrine verdikleri efendiler onları ne satabilir, ne de azat edebilirdi. Hilotlar efendilerine işledikleri toprağın gelirinden belli bir pay ödemek zorundaydılar, ama bu pay artırılamazdı. Hilotların nasıl kötü kullanıldıkları üstüne elimizdeki en değerli belge Plutarkhos'un *Lykurgos*'udur. Spartalılar hilotlara karşı her zaman azınlıkta olduklarından, onların ayaklanmasından korkarlardı, nitekim hilotlar çok kez ayaklanmışlardır. MÖ 464 yılında üçüncü Messenia savaşı sırasında gene büyük bir hilot ayaklanması olmuş ve çok kan akıtılarak bastırılmıştır. "Krypteia" denilen hilot katliamı hakkındaki bilgileri-miz de Plutarkhos'tandır. (Bkz.: Bölüm 28.)

¹⁰ KLEITOR: Peloponnes'in Arkadia bölgesinde bulunan çeşmesi ile ün salmış bir şehir.

nun yakındaki kaynaktan su içmelerine izin verirlerse, ele geçirdiği toprakları bırakacağına söz vermiş. Anlaşma yemine bağlandıktan sonra, adamlarını toplamış, aralarından kim su içmezse, krallığını ona vereceğini söylemiş. Ama kimse buna yanaşmamış ve hepsi kaynaktan su içmiş. Kendisi kaynağa gelince, düşmanlarının gözleri önünde, sadece yüzünü yıkayıp uzaklaşmış ve su içmeyen tek kişi kaldı diye, aldığı toprakları geri vermemiş. Bundan ötürü büyük bir ün kazanmışsa da, soyu onun adını taşımaz, oğlu Eurypon'un adını taşır. Çünkü Eurypon halkın hoşuna gidip gözüne girmek için, krallığın fazla sıkı yönetimini gevşetmiş ve bu gevşetmeden halk yüz bulmuş; sonra gelen krallar ya zor kullandıkları için halkın nefretini üstlerine çekmişler ya da ister hoşla gitmek için, ister güçsüzlüklerinden, halka boyun eğmişler ve bu yüzden Sparta uzun zaman ayrılıklar ve kargaşalıklardan kurtulamamıştır. Hatta Lykurgos'un babası olan kralın ölüm nedeni de budur. Birbirleriyle dövüşenleri ayırmak isterken, bir mutfak bıçağı ile yaralanmış ve krallığı büyük oğlu Polydektes'e bırakarak ölmüş.

Lykurgos Kral, Sonra da Kral Naibi Olur

III

Ama az sonra Polydektes de ölünce, herkes Lykurgos'un kral olmasını istiyor. O da kral oluyor. Ama yengesinin gebe olduğunu öğreninceye kadar. Bunu öğrenir öğrenmez, doğacak çocuk erkek olursa, krallığın ona geçeceğini ilan ediyor ve o günden sonra krallığı naip olarak yönetiyor. Yetim kralların naipleri Lakedemonia'da prodikos (hakları savunan) adını taşıyorlardı. Bu arada,

yengesi gizlice bir haber ulaştırıyor kendisine: Lykurgos kendisiyle evlenmeyi kabul ederse, kral kalabilmesi için, karnındaki çocuğu doğmadan öldüreceğini söylüyor. Lykurgos bu alçaklıktan iğreniyorsa da, teklife hayır demiyor, onu beğenmiş ve kabul etmiş görünüyor ama çocuğu düşürmemesi ve ilaç alarak sağlığını ve hayatını tehlikeye sokmaması gerektiğini ve doğar doğmaz çocuğun hakkından gelme işini kendi üzerine alacağını söylüyor. Böylece kadını doğuma kadar ustalıkla oyalıyor ve kadının doğum sancıları başladığını öğrenince, adamlarını yollayıp doğuma göz kulak olmalarını, her şeyin yolunda gitmesini sağlıyor. Çocuk kız olursa, onu kadınlara bırakmalarını, erkek olursa, onu hemen ne olursa olsun kendisine getirmelerini istiyor. Kendisi devlet adamlarıyla akşam sofrasında iken, kadın bir erkek çocuk doğuruyor. Oradaki hizmetçiler çocuğu Lykurgos'a getiriyorlar. Çocuğu kucağına alınca, sofradakilere: "Spartalılar! Size bir kral doğdu," diyor, çocuğu tahtın üstüne yatırıyor ve adını Kharilaos (halkın sevinci) koyuyor. Çünkü bütün sofradakiler, onun ruh büyüklüğüne ve doğruluğuna hayran kalarak büyük bir sevinç gösteriyorlar. Lykurgos topu topu sekiz ay krallık etmiş, ama değerleriyle bütün yurttaşlarının büyük saygısını kazanmıştı. Buyruklarını çoğu kimsenin canla başla yerine getirmesi, kral vasisi olduğu ya da kral tahtında oturduğu için değil, erdemine inandıkları içindi. Ama onu kıskananlar da vardı: Bu kadar genç bir adamın böyle birden yükselmesine karşı koyuyorlardı. Bunlar özellikle kendini aldatılmış sayan ana kraliçenin dostları ve yakınlarıydı. Kraliçenin kardeşi Leonidas, bir gün Lykurgos'a sert bir dille çatıyor ve krallıkta gözü olduğunu yüzüne karşı çekinmeden söylüyor. Kralın başına bir şey gelirse, bunun Lykurgos'un tertiple-diği kuşkusunu uyandırmak istiyor önceden. Ana kraliçe

de buna benzer dedikodular yapıyor bir yandan. Bu söylentilerden üzülen ve gelecek için kaygı duyan Lykurgos, kuşkuları dağıtmak üzere memleketini bırakarak, yeğeni büyüüp yerine geçecek bir oğul sahibi oluncaya kadar, yabancı ülkelerde dolaşmaya karar veriyor.

Lykurgos'un Gezileri

IV

Lykurgos yola çıkıyor ve önce Girit'e gidiyor. Orada yönetim biçimlerini inceliyor, en ünlü kişilerle görüşüyor. Kimi yasaları beğeniyor ve Sparta'ya dönüşünde onları uygulamayı aklına koyuyor. Kimi yasaları da beğenmiyor. Girit'te bilgeliği ve politika sanatındaki üstünlüğü ile tanınmış Thales adında biriyle dost oluyor ve onunla çok ilgilenip Sparta'ya gitmesini sağlıyor. Bu Thales lirik bir ozan diye bilinir, ama bu sanat onun için bir vesileydi sadece. Aslında, büyük yetkinlikle gördüğü iş bir yasacının işiydi. Çünkü şiirleri kural ve düzen sevgisi aşılammaya elverişliydi. Uyum ve ritimlerle halkı dirlik düzenlik içinde yaşamaya çağırıyordu. Bu şiirler dinleyenleri, farkına varmadan yumuşatıyor, o zamanlar yurttaşlar arasında hüküm süren düşmanlıklardan uzaklaştırıyor, onları iyilik ve erdem yolunda birleştiriyordu. Böylece Thales Spartalıları yetiştirmekte Lykurgos'un bir çeşit öncüsü oluyor.

Lykurgos, Girit'ten Asya'ya (Anadolu'ya) geçiyor. Niyeti azla yetinen Giritlilerin sade yaşayışlarıyla İonia'nın süs ve gösteriş düşkünlüğünü karşılaştırmakmış. Hekimler nasıl sağlam bedenleri görünür görünmez hastalıklara tutulmuş bedenlerle kıyaslarsa, Lykurgos da iki

memleketteki ayrı yaşayışın töreler ve politik kurumlar üstündeki etkilerini incelemek istermiş. Homeros'un destanlarıyla da ilkin orada karşılaşmış. Bu destanları Kreophylos'un torunları¹¹ saklıyormuş. Bu tadına doyumaz masallar arasında, politika, eğitim ve ahlak ilkeleri olduğunu görerek, bunları memleketine götürmek üzere yazıp bir araya getirmiş. Hellenler bunları daha önce de az çok bilirlermiş gelişigüzel, bazı parçaları şunun bunun elinde varmış, ama Lykurgos ilk olarak onların tümünü tanıtmış.

Mısırlılara göre Lykurgos, kendi memleketlerine de gitmiştir. Orada savaş insanların öteki sınıflardan ayrılmış olması dikkatini çekmiş. Bu ayrılığı Sparta'da uygulamış, işçileri ve zanaatçıları askerlerden ayırarak devlet yapısının daha soylu, daha arık olmasını sağlamış. Bu konuda bazı Grek yazarları Mısırlılarla birleşirler, ama Lykurgos'un Libya'ya, İberyaya da gittiği ve bir Hindistan gezisinde "gymnosophist", çıplak bilgelerle görüşmüş olduğuna gelince, benim bildiğim, bunu Spartalı Hipparkhos oğlu Aristokrates'ten başka ileri süren yoktur.¹²

¹¹ KREOPHYLOS: MÖ VI. yüzyılda Khios (Sakız) adasında okul kurmuş ve Homeros'un soyundan olmakla övünen Homerosoğulları adlı ozanlardan biri. Kreophylos, Homeros'un damadı olduğunu ileri sürerdi. Kreophylos'un, Homeros'tan *Oikhalia'nın Düşmesi* adlı bir destanı armağan aldığı söylentisi uydurma olsa gerek.

¹² GYMNOSOPHİSTLER: Yunanlıların Hindistan'ın Brahma dininden çileci keşişlere verdikleri ad. Yunanlıların ilkin Büyük İskender'in Hindistan seferinde bu keşişlerle karşılaştığını coğrafyacı Strabon uzun uzadıya anlatır.

Sparta'da Reform

V

Bu arada Lakedemonialılar Lykurgos'un yokluğuna vahlanıyor, ikide bir haber salıyorlardı ona geri dönmesi için. Görüyorlardı ki krallarının unvanlar, şerefler dışında, öteki yurttaşlardan ayrı bir yanları yoktu. Oysa Lykurgos'ta doğuştan bir yönetme yetisi vardı, insanların kafasını etkilemesini, yüreklerini kendine çekmesini de biliyordu. Krallar da, onun varlığı halkın kendilerine karşı saygısız davranışlarını dizginler umuduyla, dönmesine karşı değillerdi.

Yurduna dönüp de, herkesin kendisine iyi gözle baktığını görünce, Lykurgos hemen düzeni toptan değiştirecek bir anayasa hazırlama işine girişti. Yepyeni bir rejim kurma gereğine inanıyordu: Türü hastalıklara tutulmuş bozuk bir bedenin durumunu toptan değiştirip, kötü sıvıları dışarı atacak sert ilaçlar, müşhiller gibi.

Bu tasarımı kafasına koyup önce Delphoi'ye¹³ gitti: Tanrıya kurban kesip kâhine danıştı. Kâhinden aldığı ünlü karşılıkta, Pythia kendisini tanrıların dostu, hatta insandan çok tanrı sayıyordu. İyi yasalar isteğine karşı da

¹³ DELPHOI: (Bugün Delfi) Atina'nın kuzeyinde, Phokis bölgesinde ve musaların bulunduğu Parnassos dağının eteğinde tanrı Apollon'a adanmış bir şehir ve bir tapınak. Delphoi'un başka bir adı da Pytho'dur, nitekim Delphoi'daki Apollon kâhinine Pythia ve tıpkı Olympia'da olduğu gibi Delphoi'da da dört yılda bir yapılan yarışmalara Pythik oyunlar denirdi. Delphoi kehaneti Yunan dünyasında büyük bir rol oynardı, denebilir ki Apollon rahipleri tanrı sözcüsünü kendilerine alet edinerek Yunan politikasını yönetmek işini ellerine almışlardı. Ünlü tanrı sözcüsü Pythia bir kadındı, tapınağın dibinde, bir çukurun üstüne dayalı üç ayaklı bir sehpanın üstünde oturan Pythia, çukurdan yükselen gazların etkisiyle kendinden geçer ve rahiplerin kendi isteklerine göre yorumladıkları sözler gevelerdi.

Pythia, tanrının ona yardım edeceğini ve koyacağı anayasanın bütün anayasalardan çok daha iyi olacağını söylüyordu. Bu kehanetlerle yüklenerek, en iyi yurttaşlarını kendi görüşlerine yatırdı ve kendisiyle işbirliği etmelerini sağladı. Önce dostlarıyla gizlice konuştu, sonra düşünceleri yakınlarının yakınlarına yayılıp daha büyük sayıda insanları sardı ve hepsini bir eylem amacıyla birleştirdi.

Elverişli zaman gelince, bunların en önemlileri arasından otuzunu bir sabah gün doğarken kentin meydanına silahlı olarak yolladı, karşı koyacakların gözünü korkutmak için. Bu otuz kişiden en ünlü yirmisinin adlarını Hermippos¹⁴ yazıp saklamıştır. Lykurgos'un yaptıklarında en büyük payı olan ve yasalarının yerleşmesinde onu en iyi destekleyen Arthmiadas adlı biri olmuştur. Böylece başlayan karışıklığın ilk anlarında, kral Kharilaos, her şeyin kendine karşı tertiplendiğini sanarak korkuyor ve Khalkioikos tapınağına sığınyor. Ama sonra kendisine verilen sözlere, edilen yeminlere inanarak tapınaktan çıkıyor ve kendisi de devrime katılıyor. Zaten uysal yaradılışlı bir insanmış. Şunu anlatırlar onun için: Kral Arkhelaos, onunla tahtı paylaşan genç kral Kharilaos'u övenlere, "Kharilaos nasıl iyi adam olabilir ki, kötüler bile korkmuyor ondan," demiş.

İlk Kurumlar: Senato ve Ephorosluk

Lykurgos'un getirdiği birçok yenilik arasında ilk ve en önemli olanı senato kurumudur. Platon'un dediği gibi bu kurum, krallarının ur gibi şişmiş gücü karşısına, en önemli kararlarda eşit bir söz hakkı getirerek, devletin güvenliği-

¹⁴ HERMİPPPOS: MÖ 200 yıllarında yaşamış İzmirli filozof ve biyografi yazarı. İskenderiye kitaplığının bir kısmını kopya ettiği söylenir. Birçok filozofun biyografisini yazmıştır.

ni ve yöneticilerin dizginlenmesini sağlamıştır. Yöneticiler hep bir o yana bir bu yana yalpalıyordu: Bir kralları tutup zorbalığa, bir halkı tutup demokrasiye (halkın baskısına) kayıyorlardı. Bu iki yalpa arasına konan senato bir çeşit safra, bir karşı-ağırlık olarak yönetimi dengeliyor, güven, düzen ve süreklilik sağlıyordu ona. Çünkü senatoyu kuran yirmi sekiz kişi, demokrasiye dur demek gerekince kralları tutuyorlar ve zorbalığı önlemek gerekince de halktan yana oluyorlardı. Aristoteles'e göre bu senatörlerin sayısı yirmi sekizdi. Çünkü Lykurgos'u destekleyen ilk otuz kişiden ikisi korkup sığılmışlardı. Ama Sphairos¹⁵ için başından beri görüşmelere yalnız yirmi sekiz kişinin katıldığını söyler. Bu sayı belki de dörtle yedinin çarpımından doğduğu ve altıdan sonra bölüntülerinin toplamına eşit bir tam sayı olduğu için seçilmişti. Bana sorarsanız, Lykurgos bu sayıda durmuştur. Çünkü yirmi sekiz yaşlıya iki kral da katılınca senatonun sayısı otuz oluyordu.

VI

Lykurgos bu kurula o kadar önem veriyordu ki, Delphoi'den bununla ilgili rhetra¹⁶ denen bir kehanet de getirmişti. Çok eski ve alışılmamış bir dili olan bu kehanetin metni şudur: "Zeus Skyllanios ve Athena Skyllania'ya bir tapınak yaptır, bölükleri böl, kümeleri kümelendir, iki başbuğ ile birlikte otuz kişilik bir senato kur, sonra apelayı mevsimden mevsime Babyka ile Knakion arasında topla. Böylece daniş ve dağıt, ama halkın itiraz ve karar hakkı olsun."

¹⁵ SPHAIROS: Stoik filozof.

¹⁶ RHETRA: Yunanca söylemek anlamına "rhein" fiilinden; "rhetra" söylenmiş söz, tanrı sözü, yasa demektir.

Bu metinde bölükleri bol, kümeleri kümelendir deyimlerinin anlamı, yurttaşlar topluluğunu phylai ve obai diye adlandırdığı iki sınıfa ayırmaktı. Başbuğlar da krallardı. Apellayı toplamaksa, yurttaşları toplantıya çağırmaktı, çünkü Lykurgos kurduğu düzenin kaynağını ve nedenini Lakonia’da Apellon denen tanrı Apollon’a bağlıyordu.

Babyka ve Knakion’a şimdi... ve Oinous deniyor. Aristoteles’e bakılırsa, Knakion bir ırmağın, Babyka da bir köprünün adıdır. Toplantı bu ikisi arasında olurdu. Burada revak (kemer altı) ve yapı olarak hiçbir şey yoktu. Çünkü Lykurgos’a göre, görüşmelerin iyi olması için yapı hiç de yararlı değildir, tersine zararlı olabilir. Çünkü toplantıya gelenlerin gözleri heykellere, resimlere, tiyatro sahnelerinin süslerine takılıp, görüşülenlerle ilgisiz düşüncelere dalarlar.

Yurttaşlar kalabalığı böylece bir araya gelince, senatörler ve krallardan başka kimsenin bir önerge vermeye hakkı yoktu. Halk bu önergelere evet ya da hayır derdi. Ama sonraları halk, önergeleri, ekleme ya da çıkarmalar yaparak bozmaya kalkınca, kral Polydoros ve kral Theopompos rhetraya şu maddeyi eklediler: “Halk yanlış bir karar alacak olursa, senatörler ve krallar toplantıyı dağıtırlar”: Yani kararı onaylamayıp çekilirler ve devletin yararına olan bir önergeyi değiştirip bozmak isteyen halkı gerisingeri gönderirler. Senatörler ve krallar bu yeni maddenin Apollon’un buyruğu ile rhetraya eklendiğini halka anlatmaya çalıştılar, Tyrtaios’un¹⁷ şu dizelerde yaptığı gibi:

17 TYRTAİOS: MÖ VII. yüzyılda yaşamış Attikalı bir şair. Söylentiye göre, Tyrtaios çarpık ve topal, Atinalı bir öğretmenmiş, Spartalılar da ikinci Messenia savaşı sırasında Atina’dan bir general isteyince, Atina komşusu ile alay etmek için, Tyrtaios’u göndermiş onlara. Ama Tyrtaios Sparta’nın çok işine yaramış; şöyle ki şiirleriyle Spartalıları öylesine yüreklendirmiş ki savaşı kazanmışlar. Tyrtaios “embateria” denilen savaş türkülerini yazmıştır; bunlar bizim marşların kaynağı olsa gerek. Tyrtaios’un elegiaları Ionia lehçesiyle yazılmış olmakla, Sparta’nın ülkülerini dile getirir. Sparta’nın dünya ve ahlak görüşleri hakkında tek çağdaş tanık Tyrtaios sayılır.

Apollon Phoibos'un konuştuğu Pytho'dan¹⁸
Şu tanrı dizeleri, şu yanılmaz kehanet geldi:
Söz önce tanrıların sevgilisi krallarındır,
Ki bütün kaygıları güzelim Sparta içindir
Sonra yaşlı senatörler, sonra halk konuşacak
Haklı yasalara uyması gereken halk.

VII

Lykurgos devlet yönetimini böylece dengelemişti. Ama yönetimin güçlü ve zorbaca bir oligarşiye dönüştüğünü ve Platon'un dediği gibi aşırı bir taşkınlığa vardığını görünce, onu dizginlemek zorunluluğunu duydular ve ephoroslar¹⁹ kurumunu yarattılar. Bunların ilkleri olan Elatos ve arkadaşlarını Lykurgos'tan yüz otuz yıl kadar sonra kral Theopompos seçmiştir. Anlattıklarına göre, bu kralın karısı kendisine, "Bunu yapmakla krallığı çocuklarına aldığından daha küçülmüş olarak bırakacaksın," diye sitem edince, "Hayır," demiş, "bırakacağım krallık daha uzun ömürlü olacağı için daha büyük olacak." Gerçekten

¹⁸ PYTHO: Bkz. not 13.

¹⁹ EPHOROS: Yunanca gözcülük, bekçilik etmek anlamına gelen "ephorân" fiilinden; gerçekten de ephoroslar Sparta devletinin bekçileri, bizim deyimimizle hakanlardır. Senato tarafından bir yıllık süreyle seçilen ephorosların yetkisi sonsuzdur, çokluk iki kral arasındaki anlaşmazlık ve geçimsizliklerden faydalanarak tam bir zorbalıkla yönetirlerdi Sparta'yı. Senato ile birlikte yargılama hakkını paylaşırlar, yasaları kendi görüşlerine göre uygularlardı. Rhetraların yorumlanması onlara düşerdi; gerekli görürlerse kralları tutuklayabilirlerdi. Elçi gönderir, elçileri kabul eder ve her türlü anlaşmayı devlet adına imzalarlardı. Ephorosluğun kaynağı pek belli değildir. MÖ VII. yüzyılda ephoroslar "obai" denilen halk bölümlerinin temsilcileri olsa gerek, sonraları kralların yerine yargılama hakkını kazanmışlardı. Plutarkhos'un bölüm 26'da anlattığı halkın bağırarak oy vermesi, ephorosların seçiminde hiçbir rol oynamamış olsa gerektir.

de krallık aşırılıktan vazgeçince, kıskançlık konusu olmaktan kurtuldu. Mesenia ve Argos²⁰ krallarının başlarına gelenlere uğramadı. Onlar halk yararına güçlerinin sertliğini azaltmaya yanaşmadıkları için türlü kargaşalıklara yol açmışlardı.

Halklarla krallar arasındaki anlaşmazlıklara ve Lakedemonialıların komşuları ve yakınları olan Messenialılarla Argosluların yönetim bozukluklarına bakılınca, Lykurgos'un bilgeliği ve öngörüsü daha iyi anlaşılıyor. Messenialılarla Argoslular önceleri onlarla eşittiler, hatta toprak bakımından payları daha üstündü. Ama mutlulukları uzun sürmedi; kralların güçlerini kötüye kullanmaları ve halkın başkaldırmaları kurulu düzeni derinden sarstı. Bu da gösterdi ki, devlet işlerini bu kadar iyi yönetmesini ve dengelemesini bilen bir yasacısı olmak Sparta için tanrının bir lütfü ve büyük bir mutluluktur. Ama bu konuya yine döneceğim.

²⁰ ARGOS: Peloponnes'in kuzeyinde, merkezleri Argos ve Mykenai şehirleri olan bölgeye en eski zamanlarda verilen addır; sonraları bu bölgeye Argolis denmiştir. Homeros destanlarında Akhalara çok kez Argoslular da denir. MESSENİA: güneybatı Peloponnes'de bir bölge; en eski çağlardan beri Akhaların oturduğu Messenia toprak ağalarının elindeydi. Sparta Messenia ile birçok savaşa girişmiş ve VIII. yüzyılın sonlarına doğru (birinci Messenia savaşında) bu bölgeyi yönetimi altına almıştır; Messenia halkı ya köle (hilot) olarak Sparta'ya getirilmiş ya da "perioikoi" (çevredekiler, komşular) adıyla Sparta halkına karıştırılmaksızın topraklarında bırakılmıştır. Perioikların da hiçbir politik ve sosyal hakkı yoktu.

İkinci Kurumlar: Toprakların Paylaştırılması ve Para

VIII

Lykurgos'un giriştiği ikinci ve en cüretli reform, toprakların yeniden paylaştırılmasıdır. Mal mülk eşitsizliği o hale gelmişti ki, şehir topraksız, varlıksız insanlarla doluydu ve bütün servet küçük bir azınlığın elinde toplanmıştı. Lykurgos, Sparta'dan hayâsızlığı, kıskançlığı, cimriliği, gösterişi ve bunlardan daha köklü ve daha yıkıcı olan toplum hastalıklarını, yani zenginliği ve yoksulluğu söküp atmak için, bütün memleketin orta malı olması, toprakların yeniden bölüşülmesi gereğine yurttaşlarını inandırdı. Herkes geçim bakımından eşit olacak, kimsenin erdemden başka üstünlüğü olmayacaktı. Çünkü aslında insanlar arasında ayrılık ve eşitsizlik yoktu. Ayrılık ve eşitsizlik olsa olsa kötü davranışlarla iyi davranışlar arasında olabilirdi. Söylediklerini gerçekleştirerek, Sparta şehrine bağlı toprakları dokuz bin parçaya bölüp Spartalılara dağıttı; Lakonia'yı da ora halkı için otuz bin parçaya böldü. Kimine göre, Lykurgos Sparta için sadece altı bin pay ayrımı yapmıştır. Polydoros buna sonradan otuz bin daha eklemiştir. Kimine göreyse, dokuz bin payın yarısını Polydoros öbür yarısını da Lykurgos sağlamıştır.

Her toprak payının erkek başına yılda yetmiş, kadın başına da on iki medimnosluk²¹ arpa buğday ve sebze sağlayacağı hesaplanmıştı.

Lykurgos'a göre, herkes bu kadar yiyecek gücünü, sağlığını besleyecek ve daha fazlasına kimsenin ihtiyacı olmayacaktı. Sonradan, bir yolculuktan dönüşünde

²¹ MEDİMNOS: Kuru maddeler, özellikle tahıl tartmak için kullanılan bir ölçü. 1 medimnos = 52,416 litredir.

Lykurgos hasat zamanı sıra sıra dizilmiş eşit ekin yığınlarını görmüş ve gülümseyerek yanındakilere bütün Lakonia'nın binlerce kardeş arasında bölüşülmüş bir çiftliğe benzediğini söylemiş.

IX

Bundan sonra Lykurgos yurttaşları arasındaki eşitsizlik ve ayrılıkları büsbütün ortadan kaldırmak için taşınır malları da bölmeye girişiyor. Ama kimsenin elindekini doğrudan doğruya vermeye katlanmadığını görünce, dolambaçlı bir yola sapıyor; başkalarından daha fazla mal edinme isteğini körletme çarelerine başvuruyor. Önce altın ve gümüş parayı ortadan kaldırıyor. Onların yerine yalnız demir para kullanılacaktı. Üstelik bu paranın değeri az, ağırlığı çok ve tuttuğu yer büyük olacaktı. O kadar ki, bin drahmilik²² bir parayı taşımak için bir öküz arabası, evde saklamak için de koca bir oda gerekecekti. Bu para kullanılmaya başlayınca, Lakedemonia'da türlü haksızlıklar ortadan kalkacaktı. Bu saklanmaz, elde etmeye değmez, parçalanınca da hiçbir işe yaramaz maden için kim artık haksızlık eder, rüşvet alır, eşkıyalığa, dolandırıcılığa kalkardı? Çünkü Lykurgos ayrıca şunu istemişti: Demir ateşte kızdırıldıktan sonra sirkeye sokulup soğutulacak ve böylece kolay kırılıp zor işleneceği için hiçbir değeri kalmayacaktı.

Bundan sonra Lykurgos, Sparta'nın öz malı saymayarak, yararsız ve gereksiz sanatları yasak etti. Zaten yasak

²² 100 drahminin ağırlığı olan 1 *mnâ* aşağı yukarı 436 gramdır. Burada on *mnâ*, yani 100 drahmilik bir ağırlıktan dem vuruluyor, ama Lykurgos'un *mnâ* ölçüsü on tanesi ancak bir öküz arabasında taşınabileceğine göre, herhalde yarım kilodan daha ağır çekiyordu.

etmese de birçokları kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Çünkü kullanılan para sanat eşyasının alım satımını engeliyordu.

Ayrıca demir para öteki Yunan ülkelerine götürülür gibi değildi. Kimse ciddiye almıyordu bu parayı. Bu yüzden de Spartalılar yabancılardan hiçbir şey satın alamıyorlardı. Limanlara ticaret gemileri girmiyordu. Lakonia'ya ne söz ustaları geliyordu artık, ne şarlatan kâhinler, ne muhabbet tellalları, ne de altın gümüş mücevher ustaları. Çünkü alışverişi sağlayacak para yoktu. Böylelikle süsü yaratan ve besleyen kaynak kuruyunca, kendisi de yavaş yavaş ortadan kalktı. Bol parası olanların başkalarından üstünlüğü yoktu. Çünkü piyasaya sürülemeyen bu zenginlikler hiçbir işe yaramadan ev köşelerinde kalıyordu. Buna karşılık, yatak, iskemle gibi orta malı ve yararlı eşya Sparta'da çok işleniyordu. Kritias'ın²³ dediğine göre, seferde askerlerin kullandığı koton adı verilen su kapları ünlüydü. Bu kapların üstündeki sır, askerlerin içmek zorunda olup da tiksineceği suyun bulanıklığını göstermiyordu. Ayrıca kenarlarının içeriye doğru kıvrık olması çamurun içeride kalmasını ve ağza gelen suyun daha temiz olmasını sağlıyordu. Bu türlü eşya yapmakta üstünlüklerini Spartalılar Lykurgos'a borçluydular. Çünkü yararsız süs eşyası yapmaz olan işçiler, bütün ustalıklarını yaşamak için gerekli eşyayı geliştirmekte kullandılar.

23 KRÍTİAS: (MÖ 450-404) Sokrates'in talebesi ve Platon'un amcası, Atina'da aristokratik bir yönetim kuran Otuzlar'ın en ünlüsü. Kritias Peloponnes savaşı sırasında Atina'dan sürülmüş, sonraları şehir Spartalı General Lysandros'un eline geçince, Atina'ya dönmüş ve Otuzlar'la birlikte korkunç bir zorbalık yönetimi kurmuş, yurttaşlarını soymaktan, kesmekten kendini alamamıştır. Hatip, filozof, tarihçi ve şair olan Kritias'ın birçok eserinden yalnız birkaç tragedya dizesi elimize geçmiştir. Platon efsanelik Atlantis ülkesini anlattığı diyaloga *Kritias* adını vermiştir.

Üçüncü Kurumlar: Ortak Sofralar

X

Lüks ve zenginlik düşkünlüğünü büsbütün söküp atmak amacıyla Lykurgos üçüncü ve en güzel reformunu, ortak sofralar kurma yeniliğini getirdi. Yurttaşlar bir araya gelerek bir yasanın öngördüğü ölçüde, aynı ekmek ve aynı yemeği yemek zorunda idiler. Artık evlerinde gösterişli sofralar önünde rahat döşeklere uzanıp yemek yemek yasaktı. Eskiden türlü aşçılarının hazırladığı yemekleri hayvan açgözlülüğüyle yiyenler, kendi köşelerinde şişmanlar, ruhlarını da bedenlerini de berbat ederlerdi. Çünkü her dilediklerini öylesine tıka basa yerler ki, hastalar gibi uzun uzun uyumak, sıcak sularda yıkanmak, dinlenmek, tanrının günü sağlıkları ile uğraşmak zorunda kahlırlardı.

Bundan kurtulmak önemli bir sonuçtu. Daha önemli bir sonuç da, zenginlik düşkünlüğünü önlemesi ve Theophrastos'un²⁴ dediği gibi, yemeklerin ortaklığı ve sadeliği ile zenginliğin yoksullaştırılması oldu. Çünkü donanmış sofraların gösterişine yer kalmıyordu. Zengin

²⁴ THEOPHRASTOS: MÖ 372'de Midilli adasında doğan ve 287'de Atina'da ölen filozof ve bilgin. Asıl adı Tyrtamos'tu, ama Aristoteles ona "tanrısal sözcü" anlamına gelen Theophrastos adını takmıştı. Theophrastos önce Platon'un, sonra da Aristoteles'in talebesi olmuş, hocası Atina'dan sürülünce, Aristo'nun kurduğu "Lykaion" (lise sözcüğü oradan gelmedir) okulunun yönetimini üzerine almıştır. Theophrastos, Aristo'nun öğretilerini sürdürerek inanılmayacak kadar çok eser yazmıştır, bir söylentiye göre 240 eser. Bunların çoğu yitirilmiştir. 24 kitaplık *Karunlar Üstüne* adlı eseri elimize geçmemiş, ama *Bitkiler Üstüne Araştırmalar* (9 kitap), *Bitkilerin Nedeni* (6 kitap) ve ana eseri olan *Karakterler* kalmıştır. 17. yüzyıl Fransız yazarı La Bruyère bu son eserin kötü bir çevirisini yaptığı gibi, aynı konuda kendi yazdığı esere de *Les Caractères* demiştir.

yoksulla birlikte yemeğe geldiği için, artık ne zenginliğin tadını çıkarabiliyor, ne de gösteriş yapmakta kullanabiliyordu onu. Böylece Sparta gün ışığı altındaki, zenginlik tanrısı Plutos'un yaygın bir deyme göre kör, bir resim gibi cansız ve kımıltısız olduğu tek şehirdi. Evinde gizlice yemek ve ortak yemeklere tok gelmek yoktu. Herkesle birlikte yiyip içmeyenler kimsenin gözünden kaçamaz, oburlukları, ortak yemekleri küçümseyen halleri yüzlerine vurulurdu.

XI

Lykurgos'a karşı zenginleri en fazla ayaklandıran kurum bu olmuş derler. Hep birleşip Lykurgos'u yuhalamaya gelmişler, hatta taşlarla üstüne saldırmışlar. O kadar ki, Lykurgos toplantı meydanından kaçıp kendini bir tapınağa dar atmış. O sırada ardından gelenler arasında aslında kötü yaradılışlı olmayan, ama kaba ve hoyrat bir delikanlı, Alkandros yetişmiş ona. Lykurgos yüzünü döner dönmez, sopasını indirip bir gözünü çıkarmış yasa-cının. Lykurgos duyduğu acıyı içine çekerek yurttaşlarına dönmüş, onlara kanlı yüzünü ve çıkan gözünü göstermiş. Bunu görünce hepsi utanıp vahlanmışlar, Alkandros'u ona teslim etmişler, pişmanlık duyduklarını belirterek evine kadar götürmüşler onu. Lykurgos teşekkür edip uğurlamış onları ve Alkandros'u alıkoymuş. Onu evine almış, hiç dokunmamış, kötü söz etmemiş ona, yalnız her zamanki hizmetçilerine yol verip, onun kendisine hizmet etmesini istemiş. Soylu bir yüreği olan delikanlı hiç ses çıkarmadan Lykurgos'un buyruklarını yerine getiriyormuş. Hep yanında kalıp hayatını paylaşıncı, onun büyüklüğünü, iyiliğini, tokgozlülüğünü, yorulmak bilmez çalış-

kanlığını yakından görmüş ve duyguları öylesine değişmiş ki, arkadaşlarına Lykurgos'un kendini beğenmiş bir adam olmak şöyle dursun, kimsenin başkalarına ondan daha tatlı, daha iyi davranmayacağını söylemiş. Alkandros'un gördüğü ceza bu olmuş, kaba ve hoyrat bir delikanlı iken, uslu akıllı bir yurttaş olmuş. Bu olayın bir anıtı olarak Lykurgos, kendisinin Optilletis (gözleri koruyan) dediği Athena'ya bir tapınak yaptırmış. Bu memleketin Dorları göze optillos derlermiş. Ama bazı yazarlar, örneğin Lakedemonia devleti üstüne bir eser yazmış olan Dioskorides, derler ki, Lykurgos sopayı yemiş ama gözünü yitirmemiş ve kör olmaktan kurtulduğu için, tanrıçaya bu tapınağı yaptırmış. Bu olaydan sonra da Spartalılar meydan toplantılarında sopa taşımaz olmuşlar.

XII

Ortak yemeklere Giritliler andreia, Lakedemonialı-larsa phiditia derlerdi; ya "d" yerine "l" koyup -phiditia yerine philitia okunursa- dostluğu ve sevgiyi besledikleri için ya da -pheido sözüne bağlanırsa- tokgözlülüğe ve tutumluluğa alıştırdıkları için. Ama kimilerinin ileri sürdüğü gibi, yaşama düzeni ve beslenme anlamına gelen editia sözüne bir ph eklenmiş de olabilir.²⁵

Ortak yemekler on beş kişilik sofralarda yenirdi. Bu rakam bir eksik ya da bir fazla olabiliyordu. Sofradakilerin her biri ayda bir ölçek tahıl, sekiz testi şarap, beş okka peynir, iki buçuk okka incir, et ve balık satın almak için de birkaç para getirmek zorundaydı.²⁶ Bunun dışında

²⁵ ANDERİA: Erkeklerin sofrası, PHEİDO da ölçü, tutum anlamına gelir.

²⁶ Bkz. not 22: Okka diye çevirdiğimiz Yunanca "mnâ" sözcüğüdür.

içlerinden biri kurban kesti mi ya da bir hayvan avladı mı, ilk parçalarını ortak sofraya gönderirdi. Çünkü kurban ya da avdan sonra evinde yemek yiyebilirdi. Bunun dışında herkesin ortak sofrada bulunması gerekiyordu. Ortak sofrada yemek alışkanlığı uzun süre hiç değişmeden kaldı. O kadar ki, kral Agis²⁷, Atinalıları yendiği bir seferden dönüşünde, yemeğini karısıyla baş başa yemek için, payının evine gönderilmesini isteyince polemarkhoslar buna razı olmamışlar. Kral içerleyip ertesi gün zafer için sunacağı kurbanı kesmeyince de ceza vermişler kendisine.

Çocuklar da bu sofrada yer alıyordu. Onlar için bir tokgözlülük okulu oluyordu bu yemekler. Burada devletin yönetimi ile ilgili konuşmaları dinliyor ve özgür düşünceli birer insan olarak yetişiyorlardı. Onlar da şaka etmeye ve zevksizliğe kaçmadan alay etmeye, küsmeden alaya katlanmaya alışıyorlardı. Çünkü Lakedemonialılar için alaya katlanmak özel bir değerdı. Şakaya katlanmayan olursa, şakanın kesilmesini rica ederdi ve şaka hemen kesilirdi.

Sofraya ilk gelenlere, sofranın en yaşlısı kapıyı gösterir ve şöyle derdi: “Burada söylenenler şuradan dışarı çıkmaz.”

Bir sofraya katılmak isteyenlerin alınması şöyle olurdu: Sofra arkadaşlarının her biri ekmeğin içini avucunda yuvarlayıp, bir hizmetçinin başının üstünde taşıdığı bir kupaya hiçbir söz etmeden, kendi oyu olarak atardı. Adayı kabul eden bu yuvarlağı olduğu gibi bırakır, kabul

²⁷ AGİS: Agis adında birçok Sparta kralı vardır; burada sözü geçen II. Agis olmalı. Sparta'yla Atina arasında kopan kardeş kavgasında Agis Sparta ordusuna kumanda etmiş ve Aigos, Potamos (Gelibolu yarımadasında Karakova) deresi ağzında Atina filosu yok edilince, Atina'nın kuşatılmasına katılmıştır. Agis'in Argos'la yaptığı bir antlaşmayı bu şehir hüzup Sparta'ya saldırınca, Spartalılar Agis'i sorumlu tutmuşlar ve kendisine yüz bin drahmilik bir ceza kesmişlerdir.

etmeyense parmakları arasında ezip yamyassı ederdi. Böylece yassılaştan ekmek, ortası delik mangıra benzerdi. Atılan oylar arasında bir tek böylesi bulundu mu, aday kabul edilmezdi. Çünkü toplulukta herkesin birbirinden hoşlanması isteniyordu. Ortak sofraya böylece alınmayan adaya Kaddikhos kurbanı denirdi, çünkü oyların atıldığı kupanın adı Kaddikhos idi.

En sevilen yemek fakir çorbasıydı. Yaşlılar et paylarını gençlere bırakıp çorba ile yetinirlerdi. Anlattıklarına göre, Pontos krallarından biri bu Sparta çorbasından yemek için Lakonialı bir aşçı satın almış. Ama çorbayı tadınca, hiç beğenmemiş. Bunun üzerine aşçı: “Efendimiz,” demiş, “Eurotas²⁸ ırmağında bir güzel yıkanıp temizlenmeden bu çorbanın tadına varılamaz.”

Sofra ortakları hiçbir şeyi fazla kaçırmadan içip yedikten sonra karanlıkta yatmaya giderlerdi. Çünkü ne eve dönerken, ne de başka bir yere giderken, ışık kullanmazlardı. Karanlıkta sakınıp korkmadan yürümeye kendilerini alıştırmaları gerekti, işte ortak sofraların düzeni buydu.

Üç Rhetra

XIII

Lykurgos yasalarının hiçbirini yazıya döktürmedi, rhetra denen buyruklarından birinde bunu bildirmiştir. Lykurgos şuna inanıyordu ki, kentin mutluluğu ve erdemin uygulanması için gerekli olan en önemli, en vazgeçil-

²⁸ EUROTAS: Sparta’dan geçip Lakonya körfezine dökülen Peloponnes ırmağı. Gür sularla yaz kış akan Eurotas bölgenin gelişmesinde başlıca etken olmuştur.

mez yöntemlerin kökleşip sarsılmaz hale gelmesi, bunların yurttaşlara verilen eğitim yoluyla törelere işlemesine bağlıdır; zor kullanarak elde edilen sonuç bundan sağlam olmaz. Çünkü yasacının kurduğu düzeni herkese aşıl原因an eğitim yoluyla gençler her şeyi bilinçli bir istekle yapacaklardır. Yalnız malı mülkü ilgilendiren ve gereğinde bir o yana bir bu yana çekiştirilebilecek olan daha az önemli yönetmeliklere gelince, bunları yazılı kalıplara, değişmez kurallara bağlamaktansa, yetkili kişilerin eklemelerine, çıkarmalarına açık kapı bırakmak daha doğru olurdu. Böylece Lykurgos yasalar için bütün yaptıklarını eğitime bağlıyordu. Buyruklarından biri, dediğim gibi, yasaların yazılı olmamasıydı.

Lykurgos'un bir başka buyruğu lüksü yasaklıyor ve her evin tavanının yapılmasında baltadan, kapıların yapılmasında da testereden başka hiçbir aracın kullanılmamasını istiyordu. Aynı düşüncüyü Epaminondas sonradan kendi sofrası için dile getirmiş derler; “Benim soframdaki yemek hiçbir ihanete yol açmaz,” demiş. Lykurgos da ondan önce, böyle bir evin hiçbir gösterişe, masrafa kapı açmayacağını düşünmüş. Gerçekten de, biraz beğenisi ve sağduyusu olan hiç kimse sade ve kaba bir eve gümüş ayaklı yataklar, erguvan rengi yorganlar, altın kâseler ve dolayısıyla daha bir sürü süsler sokmak istemez. Her şeyin uyumlu olması için yatağın eve, yorganın yatağa, evdeki her eşyanın da onlara göre olması gerekir. Böyle bir eve alışmış olan Leotykhidas²⁹ Korintos'ta yemek yerken, odanın süslemeli gösterişli tavanına bakmış, bakmış da ev sahibine: “Sizin memlekette ağaçlar dört köşeli mi büyür?” diye sormuş.

²⁹ LEOTYKHIDAS: MÖ 469'da ölmüş Sparta kralı. Perslere karşı savaşta Yunan birliği filosuna kumanda ederek Mykale (Samsun dağı) açıklarındaki savaşı kazanmıştır (MÖ 479).

Lykurgos'un üçüncü bir rhetrasından da söz ederler: Bu da aynı düşmanla birkaç kez savaşmayı yasaklar; kendilerini savunmaya alıştırıp savaşçı olmalarını önlemek için. İşte kral Agesilaos'a sonradan bundan ötürü çatılmıştı. Bu kral Boiotia'ya karşı sık sık giriştiği saldırı ve seferlerle Thebailileri Lakedemonialılara kafa tutar hale getirmişti. Onun için Antalkidas³⁰ onu yaralı görünce: "Bu yara," demiş, "verdiğin dersin güzel bir karşılığıdır; onların istemediği, beceremediği savaş sen öğrettin onlara."

İşte Lykurgos'un rhetra dediği buyruklar bunlardır, tanrıdan kehanet yoluyla gelmiş sayılmasını istiyordu bunların.

Kızların Eğitimi ve Evlenme

XIV

Lykurgos, gençlerin eğitimini yasacının en önemli ve güzel işi saydığı için, evlenmeleri ve doğumları ele alarak erkenden başlıyor bu işe. Aristoteles yanlış olarak ileri sürer ki, kadınları uslandırmaya girişen Lykurgos bu işten vazgeçmiş; çünkü kocaları sık sık savaşa gittiği, evin yönetimini ister istemez kadınlara bıraktığı, bu yüzden de kadınlara gereğinden fazla saygı gösterip "kadın efendi" dedikleri için fazla yüz bulmuş ve erkekleri avuçlarına almış olan kadınları kolay kolay yumuşatamamış. Oysa

³⁰ ANTALKİDAS: Spartalı kumandan. Pers savaşlarına son veren antlaşmaya adını vermiştir. Antalkidas Barışı (MÖ 387) aslında Yunanlılar için bir yenilgiydi, çünkü Yunanlıların Anadolu'dan ve Lemnos, Skyros ve İmbros'tan başka bütün adalardan çekilmesini şart koşuyordu.

Lykurgos, tam tersine, eğitim işinde kadınlar üstünde ne kadar mümkünse o kadar duruyor. Onun buyruğuyla genç kızlar koşu, disk ve ok atma idmanları yapıyorlar. İstiyor ki Lykurgos, erkeğin tohumu sağlam bedenlere kök salıp filizlensin ve kadınlar doğum sancılarına katlanacak, onları rahatlıkla yenecek kadar güçlü olsunlar. Ev içine kapalı ve fazla kadınca bir eğitimin yumuşaklığından kaçarak, genç kızları da delikanlılar gibi geçit törenlerine çıplak olarak katılmaya ve bazı din törenlerinde erkeklerin gözü önünde dans edip türkü söylemeye alıştıırıyordu. Zaman zaman kızlar yanlışlık yapan delikanlılara alaylı laflar atıyor ya da başarı gösterenleri türkülerinde övüyorlardı. Böylece onları şan şeref kazanmaya, erdemli olmakta yarışmaya kışkırtıyorlardı. Çünkü yiğitliği övülen ve kızlar arasında ün salan delikanlının göğsü kabarıyor; küçük düşürücü alaylardan duydukları acıysa delikanlılar arasında en sert azarlardan daha etkili oluyordu; çünkü krallar ve senatörlerle birlikte bütün halk bu gösterilerde bir araya geliyordu. Kızların çıplaklığı hiç de edebe aykırı olmuyordu. Çünkü yüz kızartıcı hiçbir uygunsuzluğa yer yoktu. Çıplaklık onları sadeliğe alıştıtırıyor, güçlü bir beden göstermeye zorluyor, değer ve şeref ten yana erkeklerden aşağı kalmadıkları düşüncesi soylu bir dişilik gururu duyuruyordu onlara. Bundan ötürü de Leonidas'ın³¹ karısı Gorgo için anlattıkları gibi konuşuyor ya da düşünüyorlardı. Gorgo'ya bir kadın, herhalde yabancı bir kadın, "Siz Sparta kadınları erkeklere komut veren tek kadınlarsınız," demiş. Gorgo da demiş ki: "Biz erkek adamlar doğuran tek kadınlarız da ondan."

³¹ LEONİDAS: MÖ V. yüzyılın sonlarına doğru hüküm süren Sparta kralı. Thermopylai geçidini Pers saldırısına karşı savunmak için 300 hoplitiyle birlikte kahramanca can vermesi dillere destan olmuştur.

XV

Bu geçit törenleri, bu çıplaklık ve genç kızların delikanlılar önünde greşmeleri evlenmeye kışkırtmanın da bir yoluydu: Sevgi, Platon'un dediği gibi, delikanlıları geometrinin zorlayıcı gücünden çok başka bir güçle çekiyordu kendine. Lykurgos, ayrıca bekrlığa kötü gözle bakılmasını da sağlamıştı. Bekrlar, gymnopedia denen çıplak gösterileri seyretmeye gelemiyorlardı ve kışın yöneticiler bekrları kentin meydanında çıplak olarak zorla dolaştırıyorlardı. Meydanı dolaşırken de onlara karşı yakılmış, yasalara uymadıkları için haklı olarak cezalandırıldıklarını belirten bir türküyü söylemek zorunda idiler. Üstelik bekrlar, gençlerin ağabeylerine gösterdikleri saygıdan da yoksun bırakılmışlardı. Onun için bir delikanlının ünlü bir komutan olan Derkyllidas'a bir gün şu sözü söylemesini kimse ayıplamamış: Komutan yaklaşırken ayağa kalkıp ona yer vermeyen delikanlı şöyle demiş ona: "Bir gün bana yerini verecek oğlun yok senin." Sparta'da herkes kız kaçırarak evleniyordu. Kız erkekten çok küçük ya da çok genç olmayacak, ergin ve en güçlü çağında bulunacaktı. Kaçırılan kız nympheutria denen bir kadına veriliyordu. Bu kadın kızın saçlarını kesiyor ve onu erkek gibi giydirip, ışksız bir yerde tek başına, bir ot mindere yatırıyordu. Gvey ne sarhoş, ne de sofra keyifleriyle hantallaşmış olurdu. Her zamanki tokgzllğyle ortak sofrada akşam yemeğini yiyip gelir, içeri girer, gelinin kuşağını çözer ve onu kollarıyla kaldırıp yatağa götürürdü. Gelinde oldukça kısa bir zaman kaldıktan sonra edebiyle kalkar gider, her zamanki gibi öteki gençlerin yanında uyurdu. Sonraki günler de böyle yapardı hep: Gündüzü geceyi arkadaşlarıyla geçirir, karısının yanına ekinip kaçınarak uğrardı yalnız. Evden biri görececek olsa yüzü

kızarırdı. Karısı da türlü kurnazlıklarla, görünmeden buluşmak fırsatları aramakta yardım ederdi ona. Bu saklambaç oyunu uzun zaman sürer giderdi böyle. O kadar ki, kimi kocalar karılarının yüzünü gün ışığında görmeden birkaç çocuk babası olurlardı. Bu buluşma zorluğu onları aşırılığa, ölçsüzlüğe düşmekten korur, bedenleri yaratıcılığını yitirmez, sevgileri her gün yenileşirdi. Engelsiz buluşma özgürlüğünün getirdiği doygunluğa, bıkkınlığa düşmezlerdi. Hep birbirlerine doymadan ayrıldıkları için istekleri, sevgileri daha uzun sürerdi.

Evlenmelere böylesi bir utangaçlık ve çekidüzen getiren Lykurgos karı-koca arasındaki kıskançlığı, bu gereksiz ve erkeklige hiç de yakışmayan duyguyu körletmeye de çalıştı ayrıca. Evlenmelerin taşkınlığa, kavga dövüşe yol açmasını yasaklamış ve kendini bilen değerli erkeklerin ortak çocukları olmasına izin vermişti. Evlenmeyi kapalı ve hiç paylaşmaya gelmez bir kurum sayıp bu yüzden öğ almaya, adam öldürmeye, savaşımaya kalkanlarla alay ediyordu. Yaşlı bir koca genç karısının yatağına, sevdiği, saydığı soylu bir gencin girmesine izin verebiliyor ve bu birleşmeden doğan temiz kanlı çocuğu öz evladı sayabiliyordu. Değerli bir erkek, başka bir erkekle evli doğurgan ve akıllı bir kadına gönül verirse, kocasından izin alıp bu gerekli tarlaya tohum atabiliyor, sağlam kanlı, sağlam soylu çocuklar türetebiliyordu.

Hem Lykurgos'a göre çocuklar babalarının değil, yurdun çocuklarıydılar; onun için de çocukların rasgele insanların değil, en iyilerinin çocukları olmasını istiyordu. Ona göre, bu konuda eski yasacıların koydukları yasaklar budalalık, körlük örnekleriydi. Bu adamlar, diyordu, kısraklarını, kancıklarını başkalarından hatır için ya da para ile kiraladıkları cins erkeklerle çiftleştirirler de karılarını kilit altında saklarlar. Kafasız, yaşlı ya da hasta bile

olsalar, karılarının yalnız kendilerinden çocuk peydahlamasını isterler. Sanki bozuk bir kandan gelme kusurlu çocuklar yetiştirmekten ilk zarar görecektir, sağlam kandan gelme çocukların değerindense yararlanacak olan kendileri değilmiş gibi.

Lykurgos'un doğa yasalarına ve devletin yararına uygun olarak koyduğu bu yeni töreler, kadınların sonradan düşecekleri uygunsuz hafifliklerden o kadar uzaktı ki, Spartalılar karı-kocanın birbirini aldatmasının mümkün olacağına bile inanmazlarmış. Bu konuda çok eskiden yaşamış Geradas adında bir Spartalının söylediklerini anlatırlar. Bir yabancı Sparta'da birbirini aldatan karı-kocalara ne ceza verildiğini sorunca Geradas, "Yabancı," demiş, "Sparta'da birbirini aldatan karı-koca yoktur." – "Ya olursa?" demiş yabancı. Bunun üzerine demiş ki Geradas: "Bu suçu işleyenden bir boğanın fiyatı kadar para cezası alınır, ama öyle büyük bir boğa olacak ki bu, Taygetos³² dağının tepesinden eğilip Eurotas'tan su içebilecek." Yabancı şaşırmış: "O kadar büyük boğa olur mu hiç?" deyince, Geradas da "Sparta'da birbirini aldatan karı-koca olur mu hiç?" demiş.

İşte bu anlatılır Sparta'da evlilik üstüne.

Erkek Çocuk ve Delikanlıların Eğitimi

XVI

Bir çocuğu olan baba onu istediği gibi büyütemezdi. Onu alıp Leskhe adı verilen bir yere götürürdü. Burada topluluğun en yaşlıları bulunurdu. Onlar yeni doğan

³² TAYGETOS: Peloponnes yarımadasının en yüksek dağı. Sivri dorukları 2404 metreye ulaşır.

çocuğu yoklar, kusursuz ve gürbüz bulurlarsa büyütülmesini emreder ve dokuz toprak payından birini ona ayırırlardı. Ama çocuk bozuk doğuşlu ve biçimsizse Apothetas denen bir yere yollarlardı onu, Taygetos dağının bir uçurumuna. Doğuştan çürük ve cılız olan çocuğun yaşamamasını kendisi için de, devlet için de daha hayırlı görürlerdi. Bu düşünceyledir ki, kadınlar doğan çocukları su ile değil, şarapla yıkarlardı, sağlam olup olmadıkları belli olsun diye. Gerçekten de saralı, hastalıklı olanlar saf şarabın etkisiyle kıvranıp ölür, sağlam olanlarsa bundan yararlanır, daha gürbüz olurlarmış. Süt nineler de çocuk büyütmede usta olurlarmış. Bebekleri bezlerle sarıp sarmalamaz, bütün bedenlerini apaçık, ellerini kollarını serbest bırakırlarmış. Yiyecekten yana şunu bunu seçmemeye, nazlanmamaya, karanlıktan, yalnızlıktan korkmamaya, aşağılık mız mızlardan, ağlayıp bağ ırmalardan kaç ınmaya alıştı rırlarmış onları. Onun içindir ki, yabancılardan Spartalı süt nineler tutanlar olurmuş. Nitekim Atinalı Alkibiades'in³³ süt ninesi Amykla Spartalıymış. Ama Perikles, Platon'un dediğine göre, başka kölelerden hiçbir ayrılığı olmayan Zopyros'a eğ ittir miş Alkibiades'i. Oysa Lykurgos, hiçbir Spartalı çocuğu satın alınmış ya da ücretli hizmetçilerin eline bırakmıyordu. Kimseyi de oğ lunu dilediği gibi yetiştirip yönetmekte serbest bırakmıyordu. Yedi yaş ına basan

³³ ALKİBİADES: MÖ 450'de doğmuş, 404'te Frigya'da ölmüş Atinalı komutan ve devlet adamı. Atina'nın en soylu ailelerinden olan Alkibiades Perikles'in yeğ eniydi. Yetim kaldığı için onu Perikles yetiştir mişti. Alkibiades Atina'nın ş ımarık çocuğudur: Yakışıklı, cin gibi zeki, m üsrif bir delikanlı olan Alkibiades, devleti kendi keyfine göre idare etmek hevesindeydi. Demokratları tutması bu yoldan bir demagog olabilmek umuduylandı. Atina'yı yıkımlara sürükledikten sonra, yurdundan sürülmüş ve düş man saflarına geç ip Atina'ya saldırmıştır. Sokrates'in öğrencisi olmuş ve Platon'un *Ş ölen*'de anlattığı gibi, Sokrates'le birlikte birçok sefere katılmıştır.

çocuklara kendisi el koyuyor, onları kümelere (agelai) ayırıp ortak yaşamaya ve yemeye, birlikte eğlenip çalışmaya alıştıırıyordu. Her kümenin başına, aralarından en akıllı ve kavgada en azılı olanını koyuyordu. Çocuklar küme başından gözlerini ayırmıyor, buyruklarını yerine getiriyor, verdiği cezalara ses çıkarmadan katlanıyorlardı; o kadar ki, eğitim söz dinlemeye alışma oluyordu. Ağabeyleri onların oyunlarını gözlüyor, her birinin huyunu iyice anlamak, savaşta gözü pek mi, çekingen mi olduğunu görmek için sık sık kavgaya etmelerine yol açıyorlardı. Onun dışında bütün öğrenim söz dinlemeye, yorgunluğa sabırla katlanmaya ve kavgada yenmeye alışmaktı. Onun için yaşları ilerledikçe idmanları çetinleşiyordu: Saçlarını dibinden kesiyorlar, yalınayak yürütüyor, çoğu oyunları çırlıçıplak oynatıyorlardı onlara. On iki yaşına geldiler mi, gömleksiz dolaşırlardı. Bütün yıl içinde kendilerine sadece bir pelerin verilirdi. Hep kirli pasaklı olurlardı. Çünkü yıkanmaz, koku sürünmezlerdi. Bu zevki yılın ancak belli birkaç gününde tadabilirlerdi. Hep bir arada yatarlardı. Yattıkları yatakları da, Eurotas kıyısında yetişen ve bıçak kullanmadan elleriyle kopardıkları sazlardan kendileri yaparlardı. Kışın altlarına lykophon denilen otları koyarlardı. Sazlar arasına karışan bu ot sıcaklık verirmiş.

XVII

Bu yaşa gelen ve iyi ün kazanmış olan gençler kendilerine ileri yaştan bir “seven” bulurlardı. Bunlar gençleri daha yakından gözler, gymnasilyonlara gider, beden ve kafa yarışmalarını izlerlerdi. Sudan bir gözcülükle yetinmezler, kendilerini onların birer babası, koruyucusu ve

yöneticisi sayarlardı. Hiçbir yerde hiçbir zaman bir gencin bir kusur işleyip de ağabeylerinden azar işitip ceza görmedikleri olmazdı. Ayrıca değerli insanlar arasından paidonomos³⁴ adıyla biri seçilip başa getirilir ve her küme eiren³⁵ adıyla bir delikanlıyı kendi başına geçirir, bu delikanlı kümenin en akıllısı ve en yiğidi olurdu. Çocukluk sınıfından çıkmalı bir yıl olanlara eiren ve çocukların en yaşlısına da melleiren denirdi. Yirmi yaşında olan bu eiren, kendi kümesindeki çocuklara savaş talimlerinde kumanda eder ve ev içinde onlara yemekleri hazırlatırdı. Çocukların en güçlülerine odun, en küçüklerine de sebze taşıtırdı. Bunları getirebilmek için çocukların kimi bahçelere hırsızlık etmeye gider, kimisi de sinsice ve büyük bir ustalıklarla büyüklerin ortak sofralarına sokulurlardı. Hırsız yakalandı mı, beceriksizliği ya da savsaklığından ötürü bir hayli sopa yerdı. Çocuklar bulabildikleri her yiyeceği aşırır ve böylece uyuyanlara ya da bekçilikte gevşek davrananlara ustaca baskın yapmaya alışırldı. Suçüstü yakalanan dövülmekle kalmaz, aç da bırakılırdı. Zaten gençler çok az yemek yerdı. Böylece yiyecek kıtlığına çare bulmak için gözü pek ve kurnaz olmak zorunda kalırlardı. Ama açlığın ayrıca bedenin büyümesini, boyca gelişmesini sağladığı da söylenir. Fazla yemek canlıların özsuyu durdurur, derinliğine ve genişliğine geriye teper; az yemekse, bedenin hafifleyerek rahatça ve serbestçe boy atmasını sağlar. Yiyecek azlığının güzelliğe de yardımı dokunur. Çünkü hafif beden yapıları daha kıvrak, daha endamlı, şişman bedenlerse ağır ve hantal olur. Nitekim kadınlar gebelikleri sırasında müşhil alırlarsa, çocukları

³⁴ PAIDONOMOS: Sparta'da gençliğin eğitim işlerine bakan devlet görevlisi.

³⁵ EİREN ve MELLEİREN: Asılları pek bilinmeyen Lakonia dilinde iki kelimedir. Anlamları bu metinden belli.

ufak tefek ama güzel ve ince yapılı olur; sanki o zaman insanın hamuru hafifliği dolayısıyla biçim güzelliğine daha yatkın olurmuş. Bu sonuca nasıl varıldığının incelenmesini başkalarına bırakıyorum.

XVIII

Hırsızlık yapan çocuklar yakalanmamaya öylesine önem verirlerdi ki... Bir tilki yavrusu çalan bir çocuk onu pelerininin altına saklamış, tilki yavrusu pençeleri ve dişleriyle karnını deşerken hiç renk vermemiş, acıya katlanıp ölmeyi yakalanmaya yeğ tutmuş. Bunun inanılmayacak bir yanı yok. Çünkü bugün bile Artemis Orthia³⁶ tapınığında delikanlıların kırbaç altında ölmeye katlandıkları görülmektedir.

Eiren yemekten sonra uzandığı yerden, çocuklardan birinden türkü söylemesini ister; türkü bitince, bir başkasına “Şehrin en iyi adamı kimdir?” ya da “Falancanın davranışına ne dersin?” gibi akıllıca karşılık isteyen sorular sorardı. Böylece çocuklar erkenden güzel davranışları değerlendirmeye ve toplum hayatıyla ilgilenmeye alışırlandı. Kimin iyi kimin kötü yurттаş olduğu sorusuna ne karşılık vereceğini bilmeyen çocuğa gevşek ruhlu, onura,

³⁶ ARTEMİS ORTHİA: Kaynağı Kafkas'ta bulunan ilkel ve vahşi bir tanrıça; efsaneye göre Agamemnon Troya seferine çıkabilmek için kızı İphigeneia'yı Artemis'e kurban etmek zorunda kalmış, tanrıça da kızı Tauris bölgesindeki tapınağına kaçırıp kurban bıçağının altına bir geyik koymuştu. Troya savaşı sona erince de, Agamemnon'un oğlu Orestes Tauris'ten kız kardeşini kurtarmış ve tanrıçanın taştan koca bir heykeliyle Yunanistan'a dönmüştü. Bu taş heykel Peloponnes'de Limnaion denilen bir köyde bulunuyor ve her yıl Spartalılar Artemis Orthia'ya ayinler yapıyordu. En eski zamanlarda bu tanrıçaya insan kurban edilmiş, sonraları Lykurgos kurban kesme âdetini kaldırıp yalnız kırbaçlanma törenini bırakmış.

erdeme kaygısız gözüyle bakılırdı. Karşılığın, nedenleri ile birlikte, az ve özlü verilmesi istenirdi. Eiren, uygun karşılık vermeyenin başparmağını ısırarak cezalandırırdı onu. Bu cezalandırma çok kez yaşlıların ve yöneticilerin önünde olurdu. Böylece eirenin verdiği cezaların haklı ve gerekli olup olmadığını görürlerdi. Verdiği cezaya karışılmaz, ama çocuklar çekildikten sonra, verdiği ceza çok ağır ya da çok hafif olan eirenden hesap sorulurdu.

“Seven”ler sevdikleri çocukların iyi ya da kötü ününü paylaşırlardı: Anlattıklarına göre, çocuğun biri dövüşürken ağzından yakışsız bir söz kaçınca, yargıçlar çocuğu değil, “seven”i cezalandırırlarmış. Erkekler arasındaki bu sevişmeye o kadar iyi gözle bakılırdı ki, en dürüst kadınlar da genç kızlar arasından birer sevgili seçerlerdi. Ama sevişmelerde kıskançlığın yeri yoktu. Aynı çocukları sevenler birbirlerini de sever ve sevdiklerinin daha iyi yetişmesine birlikte çalışırlardı.

XIX

Çocuklara kesin söz etmeleri öğretilir, bu sözün şaka ile karışık, kısa ve düşündürücü olması istenirdi. Paraya değerinden daha büyük bir ağırlık veren Lykurgos, sözü değerlendirmede bunun tam tersini yaptı. Sade ve kısa bir söze, zengin ve derin bir anlamın yüklenmesini istiyordu. Çocukların az ve öz konuşmaları, ustaca karşılık verebilmeleri için, uzun uzun susmasını bilmeleri gerekiyordu. Sevişmede aşırılığa gidenlerin tohumları nasıl çok kez kısır ve güçsüz olursa, konuşmada ölçsüzlüğe kaçanların sözleri de boş ve anlamsız olur. Atinalılardan biri bir gün Lakonialıların kısa kılıçlarıyla alay etmiş. Tiyatrolarda hokkabazların bu kılıçları kolayca yuttuklarını söylemiş.

Kral Agis de şu kısa karşılığı vermiş: “Ama biz onlarla düşmanlarımızın yüreğine ulaşıyoruz.” Bence de Lakonia üslubu ne kadar kısa da olsa amacına ulaşıyor, dinleyicilerin kafasını sarıyor. Lykurgos’un kendisinin de, konuşmalarında kısa ve özdeyişli olduğunu dillerde dolaşan bazı sözlerinden anlıyoruz. Şehirde demokrat bir yönetim kurmasını isteyen bir yurttaş “Sen demokrasiyi önce kendi evinde kur,” demiş. Bir başkası, tanrılara kesilen kurbanların niçin bu kadar küçük ve ucuz olmasını istediğini sorunca Lykurgos, “Tanrıları her zaman kutlayabilmemiz için,” diye karşılık vermiş. Şunu da anlatırlar; demiş ki Lykurgos: “Yurttaşların katılmasını yasaklamadığım yegane tartışmalar kimsenin el kaldırmadığı tartışmalardır.” Buna benzer bazı sözlerini yurttaşlarına yazdığı mektuplardan öğreniyoruz. Sormuşlar ona “Düşmanın yurdumuza girmesini nasıl önleyebiliriz?” diye. O da şöyle karşılık vermiş: “Yoksul kalarak ve birbirimizden daha üstün olmaya çalışmayarak.” Surlar üstüne sorulara da şöyle karşılık vermiş: “Bir şehrin duvarları tuğladan değil insandan yapıldı mı, surları olmasa da olur.” Ama bu mektupları gerçekten yazmış mı, yazmamış mı, orası su götürür.

XX

Lakedemonialıların uzun konuşmayı sevmediklerini ünlü kişilerin şu sözlerinden biliyoruz. Kral Leonidas, sırası değilken önemli şeylerden söz eden birisine “Yabancı,” demiş, “söylediklerin doğru, ama yersiz.” Lykurgos’un yeğeni Kharilaos’a amcasının niçin az yasa koyduğunu sormuşlar, o da “Az konuşanların çok yasaya ihtiyacı yoktur,” diye karşılık vermiş. Ortak sofraya kabul edilen sofist Hekataios’un konuşmasını yerenlere karşı Arkhidamidas, “Konuşmasını bilen ne zaman konuşması gerektiğini de bilir,” demiş. Yukarıda sözünü ettiğim acı

ama güzel çıkışlara da bir iki örnek verelim. Belalı bir adam Demaratos'u³⁷ yersiz sorular yağmuruna tutmuş; ikide bir de en iyi Spartalının kim olduğunu soruyormuş. Sonunda dayanamamış Demaratos ve bu soruya "Sana en az benzeyen," diye karşılık vermiş. Olimpiyat oyunlarında Elealılar³⁸ ne kadar dürüst ve haksever davrandıkları övülürken kral Agis, "Aman ne güzel," demiş, "demek Elealılar dört yılda bir kez dürüst olabiliyorlar!" Theopompos'un³⁹ önünde bir yabancı Lakedemonialılara beslediği sevgiyi anlatmak için memleketinde kendisine Lakedemonialıların dostu dediklerini söyleyince Theopompos, "Kendi yurttaşlarının dostu diye anılman daha güzel olurdu," demiş. Atinalı bir hatip, Pausanias'ın oğlu Pleistoanaks'ın⁴⁰ önünde Lakedemonialıların bilgisizliğine çatmış, Pleistoanaks da "Doğrudur," demiş, "bütün Yunanlılar arasında sizlerden kötü bilgiler edinmemiş olan bir biz varız." – "Ne kadar Spartalı var?" sorusuna Arkhidamidas, "Kötüleri kovmaya yetecek kadar," karşılığını vermiş.

-
- 37 DEMARATOS: MÖ V. yüzyılın başında yaşamış bir Sparta kralı; işdaşı kral Kleomenes'le geçinemeyip Bergama'ya sürülmüş. Anadolu'da Pers kralı Kserkses'le görüşür ve onu Yunanistan'a saldırmaktan alıkoymaya çalışır, başaramayınca yurttaşlarına Pers saldırısını önceden haber verir.
- 38 ELEA: Güney İtalya'da, Büyük Yunanistan denilen bölgede bir şehir. Foçalılar Anadolu'dan göçünce, yerleştikleri Korsika'da tutunamayıp önce Rhegion'u sonra Elea'yı kurarlar. Elea, Parmenides ve Zenon gibi iki büyük filozofun yurdu ve Elealılar Okulu adlı ünlü bir felsefe okulunun beşiği olmuştur.
- 39 THEOPOMPOS: Sparta kralı; belki efsaneliktir, yaşamışsa, MÖ VIII. yüzyıl sularında yaşamış olsa gerek. Sparta yasalarında büyük değişiklikler yapmış, ephorosların yetkilerini çoğaltmıştır. Şair Tyrtaios'a göre birinci Messenia savaşı onun zamanında başlamıştır.
- 40 PLEISTOANAKS: MÖ V. yüzyılda yaşamış Sparta kralı. 446'da Attika'ya bir baskın yapmış, ama ihanetle suçlanarak yurdundan sürülmüştür. Sonraları gene Sparta saflarında yer alarak Atina'ya karşı savaşmış ve Peloponnes savaşının birinci bölümünü sona erdiren Nikias Barış'ını Sparta adına imzalamıştır.

Spartalıların konuşma özelliklerini şaka ederken söyledikleri sözlerden de anlayabiliriz. Onları boş laf etmemeye, ağızlarından şu ya da bu bakımdan üstünde düşünülmeğe değmez bir söz kaçırmamaya alıştıırırlarmış. Bir Spartalıya bülbül taklidi yapan bir adamı dinletmek istemişler, “Ben bülbülün kendisini dinledim,” demiş Spartalı. Bir başkası şöyle bir yazıt okumuş:

Onlar ki zorbalığı söndürmüştü bir zaman
Ares, Selinus⁴¹ önünde yere serdi onları.

“Bu adamlar ölümü hak etmiş,” demiş Spartalı, “çünkü zorbalığı söndürmek için onu yakıp kül etmeleri gerekirdi.”

Bir delikanlıya ölesiye dövüşen horozlar vermek istemişler, “İstemem,” demiş delikanlı, “siz bana dövüşte hasımlarını öldüren horozlar verin.” Bir başkası ayakyolunda iskemleye oturan adamlar görünce: “Kalkıp bir ihtiyara veremeyeceğim bir iskemleye oturmak benden irak olsun,” demiş. İşte bu türlü özdeyişlerden hoşlanırlardı Spartalılar. Onun için gerçek Lakonialı davranışını jimnastikten çok, bilgelik sevgisinde görenler haksız değildirler.

XXI

Öğretimde şiire ve ezgiye verilen önem doğru ve temiz konuşmaya verilen önemden daha az değildi. Ezgiledikleri dizelerin yiğitliği kamçılayan bir yanı vardı, etkiye götüren bir coşkunluk aşıliyordu onlara şiir. Bu şiirin yapısı sade ve yalın, konuları ağırbaşlı ve ahlaksaldı.

⁴¹ SELINUS: Sicilya'nın güneybatı kıyılarında Yunanlıların kurduğu ve MÖ VI. yüzyıldan sonra parlak ve zengin bir merkez haline gelen şehir.

Çok kez Sparta için ölen kahramanların övgüleri yapılır, mutlulukları kutlanır; korkaklarsa yerilir, yaşayışlarının zorluğu ve mutsuzluğu belirtilirdi. Ezgileri söyleyenler, yaşlarına göre, erdemli olmaya ant içer ya da erdemlerini gururla ortaya dökerlerdi. Bir örnekle bunu daha iyi anlatmış oluruz:

Bayramlarda üç yaştan üç ayrı koro kurulurdu. İhtiyarların korusu:

Biz yiğit savaşçıldık bir zaman

diye başlar; orta yaşlılar:

Biz yiğit savaşçılarız, dene istersen!

diye karşılık verir; çocuklar korusu da şöyle bitirirdi.

Biz daha da üstün olacağız bir gün.

Kısacası, bazıları bize kadar gelen Lakonia şiirlerine bakılacak olursa ve savaşa giderken bunların flütle birlikte yürüyüş ritmine uydukları göz önünde tutulursa, Terpandros'la⁴² Pindaros'un⁴³ müzikle yiğitlik arasında

⁴² TERPANDROS: MÖ VII. yüzyılda yaşamış Midillili şair ve müzik sanatçısı. Terpandros Sparta'ya çağırılmış ve sanatını asıl orada sürdürmüştür: Yedi telli kitarayı, daha küçük bir rebap olan barbitosu ve Eolya ile Beotyia makamlarını bulmuş olmakla ünlüdür. Koro halinde okunan lirik şiirin kurucusu sayılır. Midilli ve Sparta'da adını taşıyan müzik okulları varmış.

⁴³ PINDAROS: (MÖ 518-438) Thebailidir. Yunan edebiyatının en büyük lirik şairi. Yunanistan'ın çeşitli spor yarışmalarında yenen atletlere övgü, Yunan deyimiyle epinikion türünü büyük şiir haline getirmiştir. Pindaros Dor kültürüne gönül vermiş bir sanatçıdır, övgülerini Dor lehçesiyle kaleme almıştır. Yüzlerce şiiri arasından üç büyük kitabı kalmıştır: Olympia, Pythia ve Nemea yarışmalarına yazılmış övgüler. Threnos (ağıt), hymnos (tanrıya övgü), paian (zafer türküsü), dithyrambos (Dionysos bayramlarında okunan şiir), ne kadar lirik tür varsa, Pindaros, gürbüz bir dil, göz kamaştırıcı simgeler, canlı efsaneler ve sanatının ritim ve vezin zenginliğiyle hepsinde denenmiştir.

bir bağ kurmakta haklı oldukları anlaşılır. Bunlardan birincisi Sparta için şu dizeleri söyler:

Orada görülür çiçek açtığı
Savaşçı gençliğin,
Güzel sesli musanın
Ve yollara dökülen Doğruluğun.

Pindaros da şöyle der:

Orada parıldar yaşlılar toplantılarda
Delikanlılar silahlı alaylarda
Parıldar korolar, musalar ve şanlı Bayramlar.

Bu şair de bize Spartalıların müzikle savaşa bir arada tutkun olduklarını gösteriyor. Sardesli şair Alkman'ın⁴⁴ dediği gibi:

Güzel sesli rebap ve kılıç bir arada gider.

Gerçekten de savaşlarda kral önce musalara kurban keserdi. Böylece savaşçılar küçük yaştan beri gördükleri eğitimi hatırlar, onlar için verilecek yargıyı düşünerek tehlikeyi göze almaya ve kutlanmaya değer başarılar kazanmaya hazırlanırlardı.

XXII

Bu savaş törenlerinde gençlerin bağlı oldukları sıkı kurallar gevşetilirdi. Saçlarını özenle taramalarına, silahlarını ve zırhlarını süslemelerine engel olunmazdı. Yarışa

⁴⁴ ALKMAN: Sardeslidir. MÖ VII. yüzyılda yaşamış ve sanatını asıl Sparta'da geliştirmiştir. Terpandros'la birlikte koro liriğinin kurucusu sayılır. Kız koroları için yazdığı güzelim şiirlerden elimize parçalar geçmiştir.

hazırlanan atlar gibi, şahlanıp kişnemelerini görmek herkesin hoşuna giderdi. Spartalılar erginlik çağında saçlarını uzatırlar ama yalnız savaşa hazırlanırken tarar, parlatır ve ikiye ayırırlar, uzun saçın güzelliği artırıp çirkinliği daha da çirkin ettiğini söyleyen Lykurgos'u hatırlarlardı.

Savaş sırasında gençlerin çalışmaları daha gevşek olur, yiyip içmelerine daha az karışılırdı; öyle ki, Spartalılar için savaş, sıkı hazırlıklardan sonra varılan bir rahatlama olurdu. Bu özellik yalnız onlarda görülmüştür.

Ordu savaş düzenine girip de, düşman karşıda gözüktü mü, kral bir oğlak kurban eder, herkesin başına bir çelenk takmasını ve flütlerin Kastor havasını çalmalarını buyururdu. Bunun üzerine kendisi de Paian⁴⁵ marşını söyler ve saldırıya geçilirdi.

Görkemli olduğu kadar da korkunç bir şeydi Spartalıların flüt seslerine ayak uydurarak, sıralarını bozmadan, yüreklerinde hiçbir korku duymadan, tehlikelere karşı güler yüzle ve keyifle, müziğe karışan bir sevinçle ilerlediklerini görmek. Gerçekten de böyle yetiştirilmiş insanların ne korku, ne de aşırı bir öfke duymamaları, tanrı kendileriyle birlikteymiş gibi sağlam yürekli, umutlu ve atılgan olmaları olağan bir şeydi. Kral düşmana doğru yürürken yanında yarışmalarda çelenk kazanmış ünlü atletler bulunurdu. Bu atletlerden birine olimpiyat oyunlarında büyük bir para teklif edilmiş, atlet de reddetmiş. Büyük çabalar

⁴⁵ PAIAN: Aslında Apollon'un Python yılanını yenip öldürmesini konu edinen bir ezgidir. Sonraları Sparta'da savaş ve zaferde Apollon tanrıya sesleniş haline gelir. Zamanla Paian bir çeşit marş olmuştur, "İo Paian!" (Hey Paian Apollon!) nidalarıyla zafere koşulurdu. Kastor havası ise, Zeus ile Leda'nın oğulları, Helene'nin iki kardeşi Kastor ile Polydeukes şerefine söylenmiş bir savaş türküsü olsa gerek. Dioskurlardan Kastor'un savaşta, Polydeukes'in boks gibi sporlarda insanlara arka olduklarına inanılırdı Sparta'da.

pahasına rakibini yendikten sonra atlete sormuşlar: “Bu zafer sana ne kazandırmış oldu sanki?” – “Savaşta kralın yanında olacağım,” diye karşılık vermiş atlet.

XXIII

Spartalılar düşmanı yenip kaçırdılar mı, sadece zaferi ve bozgunu kesinleştirecek kadar ardına düşerler, sonra geri çekilirlermiş hemen. Çünkü savaştan vazgeçip meydana bırakan insanları vurup öldürmeyi mertlik saymaz, bunu Yunan halkına yakıştırmazlarmış. Bu davranışları sadece soylu ve yiğitçe değil, yararlıydı da. Çünkü onlarla savaşanlar, karşı koyanları öldürüp savaşı bırakanları sağ bıraktıklarını bildikleri için, directmektense kaçmayı daha kazançlı bulurlardı.

Sofist Hippias⁴⁶, Lykurgos’un çok savaşçı olduğunu ve birçok sefere katıldığını söyler. Philostephanos⁴⁷, binicilerin bölüklere ayrılışını Lykurgos’a mal eder ve onun kurduğu binici bölüklerinin dörtgen biçiminde dizilen ellişer atlı olduğunu anlatır. Phaleralı Demetrios⁴⁸ ise Lykur-

⁴⁶ HIPPIAS: MÖ VI. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış matematikçi ve filozof. Geometride buluşları var. Homeros üstüne bir araştırma ve tarihle arkeoloji konulu birçok eserler yazmış. Platon onu *Protagoras*, *Küçük ve Büyük Hippias* adlı dialoglarına baş kişi yapmıştır.

⁴⁷ PHILOSTEPHANOS: MÖ III. yüzyılda yaşamış tarihçi ve coğrafyacı, Afrika’da bir Yunan kolonisi olan Kyrenelidir. Buluşlar üstüne bir eseri vardır.

⁴⁸ PHALERALI DEMETRIOS: Atinalı hatip ve devlet adamı (MÖ 350-283). Theophrastos’un talebesi ve arkadaşı. Makedonya tarafını tuttuğu için Atina devletinin başına getirilmiş ve on yıl süreyle Atina’yı yönetmiştir. Lüks içinde hüküm sürdüğü için sonunda Atina’dan kovulmuş, Mısır kralı Ptolemaios Soter’in yanına sığınmış ve İskenderiye kitaplığının onarılmasına yardım etmiştir. Attika dilini büyük bir ustalıkla kullanan Demetrios çeşitli konularda birçok eser yazmıştır.

gos'un hiçbir savaş işine karışmadığını ve yasalarını barış içinde hazırladığını ileri sürer. Gerçekten de olimpiyatlar sırasında savaş yasağını koyan bir insanın yumuşak huylu ve barışçı olması daha uygun düşüyor. Bununla birlikte, Hermippos'un anlattığı gibi kimilerine göre Lykurgos, İphitos'un düzenlediği oyunlara önce aldırma-mış ve katılmamış, ama bir gün olimpiyata başka bir iş için gidince, oyunları seyredenlere katılmış. O sırada arkasından bir ses duyar gibi olmuş. Bir adam sanki kendisine sitem ediyor, yurttaşlarının oyunlara katılmalarına niçin önayak olmadığına şaştığını söylüyor. Lykurgos arkasına dönüp kendisiyle konuşan hiç kimse göremeyince, bunu tanrıların bir uyarısı sayıyor. Hemen İphitos'a gidip onunla birlikte şenlikleri düzenliyor, parlak ve sürekli olmalarını sağlıyor.

Ergin Yurttaşların Yaşayışı

XXIV

Spartalıların eğitimi olgun yaşa kadar sürerdi. Kimse keyfince yaşamakta özgür değildi. Şehir, yurttaşların devlet hizmetinde yasaların buyruğunca yaşadıkları bir ordu evi gibiydi. Varlıklarının kendilerine değil, yurtlarına bağlı olduğuna iyice inanmışlardı. Kendilerine verilmiş başka bir ödev yoksa, çocuklara göz kulak olur, onlara yararlı bir şeyler öğretir ya da yaşlılardan kendileri bir şeyler öğrenmeye çalışırlardı. Çünkü Lykurgos'un en güzel ve en verimli buluşlarından biri de, yurttaşlarına boş vakit sağlamakta cömert davranması olmuştu. Yurttaşların el işleriyle uğraşmalarını yasaklamıştı. Kaldı ki kimse para biriktirmek için çalışmak gereğini de duymuyordu; çünkü

zenginlik özlenen ve şeref kazandıran bir şey değildi. Toprakta hilotlar çalışırdı onlar için ve yukarıda sözünü ettiğim vergiyi verirlerdi. Bir Spartalı, mahkemeleri pek sıkı çalışan Atina'ya gitmiş bir gün ve öğrenmiş ki yargıçlar bir adamı işsiz dolaştığı için cezalandırmışlar; adam da pek üzgün olarak kendisini avutan dostları arasında evine dönmekteymiş. Spartalı, "Özgür yaşadığı için ceza gören bu insanı gösterin bana," demiş. Bir iş tutup para kazanmanın yalnız kölelere özgü olduğuna öylesine inanıyormuş çünkü Spartalılar.

Sparta'dan para ile birlikte mahkemeler de ortadan kalkmış. Çünkü ne zenginlik ne yoksulluk kalmış artık şehirde; geçim konusunda herkes eşitmiş, törelerin sadeliği dolayısıyla da yaşamak çok kolaylaşmış. Savaş olmadığı zamanlarda bütün Sparta'da görülen sadece bayramlar, danslar, şölenler, avlar, toplantılar, konuşmalarımış.

XXV

Otuz yaşını doldurmamış olanlar hiç çarşıya inmezlermiş. Ev için gerekli şeyleri akrabalarına ya da sevenlerine satın aldırırlarmış. Daha yaşlılara gelince onlar da hep bu türlü işlerle uğraşır görünmekten utanır ve günün yarısından çoğunu gymnasionlarda ya da Leskhes denilen derneklerde geçirirlermiş. Buralarda toplanıp boş vakitlerini değerlendirmeye çalışır, para kazanma yollarının, ticaret işlerinin lafını bile etmezlermiş. Konuşmalar hep iyi davranışların övülmesi, kötülerinin yerilmesiyle ilgiliymiş; şakalar, gülüşmeler bu konuşmaları yumuşatır ve böylece uyarmaların, takılmaların tatlılıkla yapılması sağlanırmış. Aslında Lykurgos'un ağırbaşlılığı da gevşemelere yer ver-

miyor değildi. Sosibios'un⁴⁹ anlattığına göre küçük bir *Gülüş* heykeli yaptırmış; maksadı bununla şölenlere, eğlencilere gereğinde hoş bir hava katmak, yaşadıkları çetin hayata güler yüz getirmekti. Ama genel olarak Lykurgos yurttaşlarını özel bir hayat istemek ve yaşamaktan uzaklaştırıyor, onları arılar gibi birbirleriyle kaynaşmaya, bir başın çevresinde yumaklaşmaya, coşkun bir bağlılıkla içlerinden dışarı çıkar gibi olup kendilerini toptan yurtlarına vermeye alıştıırıyordu. Spartalılardan kalan bazı sözler bunun nasıl bir ruh hali olduğunu az çok anlatıyor bize. Pedaritos üç yüzler arasına kabul edilmeyince evine büyük bir sevinçle dönmüş: "Ne mutlu Sparta'ya ki, benden daha değerli üç yüz yurttaş var," diyerek. Pisistratidas'ı birkaç Spartalıyla birlikte Pers kralının komutanlarına elçi yollamışlar. Komutanlar onlara, "Kendi adınıza mı geliyorsunuz, devletiniz adına mı?" diye sormuşlar. Pisistratidas, "Başarı kazanırsak devletimiz adına, kazanamazsak kendi adımıza," diye karşılık vermiş.

Amphipolis'ten⁵⁰ birkaç kişi Lakedemonia'ya, Brasidas'ın⁵¹ annesini görmeye gelmişler. Brasidas'ın annesi onlara oğlunun şerefiyle, bir Spartalı gibi ölüp ölmediğini sormuş. Adamlar oğlunu övmekle bitiremeyip Sparta'da bir eşi daha olmadığını söylemişler. "Hayır, bunu söyleye-

⁴⁹ SOSİBİOS: MÖ II. yüzyılda yaşamış Atinalı heykeltıraş. Louvre müzesinde Bakkhalar alayını gösteren bir mermer vazosu bulunmaktadır.

⁵⁰ AMPHİPOLİS: Makedonya'da Karasu ırmağının denize döküldüğü körfezde bulunan bir şehir. Amphipolis, Atina ile Sparta arasındaki savaşlarda büyük bir rol oynamıştır. Çevresinde altın madenleri bulunan Amphipolis Atina'nın odun ihtiyacını karşıları, onun içindir ki Sparta'nın göz diktiği bu şehri var gücüyle savunmuştur. Sonunda Amphipolis Spartalı General Brasidas'ın eline geçmiştir.

⁵¹ BRASİDAS: Peloponnes savaşında önemli bir rol oynayan Sparta generali. Amphipolis'te Atinalı demagog Kleon'u yendikten sonra şehri almıştır, ama Kleon da, Brasidas da bu savaşta düşmüştür.

mezsınız, yabancılar,” demiş kadın; “Brasidas değerli bir yurttaştı; ama Lakedemonia ondan daha değerlilerle dolu.”

Yaşlılar ve Senato

XXVI

Senatoya gelince, önce de söylediğim gibi, Lykurgos onu ilkin kendisine katılanlarla kurmuştu. Sonradan, her ölen senatörün yerine altmışını geçmiş yurttaşlar arasından en değerlisinin getirilmesi yolunu tuttu. Bunun için girişilen seçim, dünyanın en önemli ve en çok tartışılmaya değer işi oldu. Çünkü hızla koşanların en hızlısını, güçlülerin en güçlüsünü seçme işi değildi bu; iyiler ve akıllılar arasından en iyi ve en akıllısı seçilecek ve bu insana erdeminin karşılığı olarak ömrünün sonuna kadar devletin yönetiminde sarsılmaz bir yer verilecek, yurttaşlarının hayatı, şerefi ve bütün işlerin en önemlileri az çok bu insanın elinde olacaktı. Seçim şöyle yapılıyordu: Kurultay toplanınca seçkin bazı yurttaşlar yakında bir eve kapatılıyordu; bu evden ne onlar kimseyi ne de kimse onları görebiliyordu; yalnız toplanmış yurttaşların bağrıışmalarını işitebiliyorlardı. Başka işlerde olduğu gibi burada da rakipler bağrıımlarla yargılanıyordu; rakiplerse hep birden değil, kurada çektikleri sıraya göre, birbiri ardından ve sessizce kurultayın önünden geçiyorlardı. Eve kapatılanlar her aday geçtikçe kopan bağrıışmaların şiddet derecesini bir yere çiziyorlardı. Geçenin kim olduğunu bilmiyorlardı; tek bildikleri birinci, ikinci ya da üçüncü olarak geçtikleriydi. Kim için en çok insan var gücüyle bağrıırmışsa o seçilmiş sayılıyordu. O zaman başına bir çelenk konuyor ve

yeni senatör tanrıların tapınaklarını dolaşüyor, ardından sürüyle gelen delikanlılar onu övgülere boğuyor, kadınlar da ardından yürüyüp erdemine, yararlılıklarına türküler yakıyorlardı. Yakınlarından her biri onu yemeğe çağırıyor ve “Şehrimiz seni bu sofraya çağırmakla şereflendiriyor,” diyorlardı. Böylece bütün şehri dolaşırken ortak sofralara da gidiyordu. Orada her şey yine her günkü gibi olup bitiyordu; yalnız kendisine yediğinden başka bir pay yemek daha veriyorlarmış, o da bu payı saklayıp yemekten sonra kapıda bekleyen yakın akrabalarından en çok değer verdiği bir kadını çağırıyor ve “Şeref payı olarak aldığım bu fazla yemeği sana veriyorum,” diyordu. O zaman şeref payını alan bu kadını ötekiler kutluyor ve evine kadar ardından yürüyorlardı.

Ölüm Törenleri

XXVII

Ölüm törenlerini de Lykurgos çok güzel bir düzene sokmuştu. Önce kör inançlardan gelen her türlü korkuyu yenmek için ölümlerin şehir içine ve tapınakların yanına gömülmesi yasağını kaldırdı. Gençleri mezarlar arasında yetiştirmekle onları bu olaya alıştırıyor, ölü bir bedene dokunanların ya da mezarlar arasından geçenlerin çarpılacağı korkusundan kurtarıyordu. Sonra ölümlerle birlikte başka şeyler gömülmesini yasakladı. Ölü yalnız kıvırmalı bir kefen ve zeytin dallarıyla gömülüyordu. Savaşta ölen erkeklerle doğururken ölen kadınlar dışında kimsenin adı mezar taşına konmuyordu. Yas için Lykurgos kısa bir süre, on bir gün koymuştu. On ikinci gün Demeter’e kesilen bir kurbanla yas bitiyordu. Çünkü Lykurgos boş dur-

manın hiçbir türlüünü hoş görmüyordu ve zorunlu ödevleri erdemin övülmesi ya da kötülüğün yerilmesiyle birleştiriyordu. Şehrin dört bir yanını öyle örneklerle dolduruyordu ki, bunlar ister istemez önlerinden geçen, aralarında yaşayan yurttaşları erdemli olmaya itiyordu.

Yabancılarla ve Kölelere Karşı Davranış

İşte bu yüzden Lykurgos Spartalıların keyiflerince yurtdışına çıkmalarına, başka ülkelerde dolaşmalarına izin vermiyordu; çünkü oralarda kötü eğitilmiş insanların törelerine özenir, yabancı alışkanlıklar edinebilir ve kendi yurdundakinden başka türlü yönetim biçimlerine kayabilirlerdi. Şehre sızan ve bir işe yararı olmayan yabancıları da bu düşünceyle sınır dışına çıkarırdı. Bunu yaparken Thukydides'in ileri sürdüğü gibi, yabancıların kendi kurumlarından örnek alıp daha erdemli olmalarından korkuyor değildi; kaygısı bu yabancıların kötü alışkanlıklar getirmesiydi. Çünkü bir şehre gelen yabancılar oraya yalnız kendi kişiliklerini getirmezler, söyledikleri yeni sözlerin ardından ister istemez yeni düşünceler de girer ve bunlardan doğacak duygu ve görüşler kurulu bir düzende uyumu bozan yanlış seslere benzer kötü sonuçlar verebilir. Lykurgos yurdunu bir bedene giren kötü hastalıklardan korur gibi, dışarıdan gelebilecek kötü törelerin salgınından koruyordu.

XXVIII

Bütün bunlarda hiçbir haksızlık ve zorbalık eğilimi yoktu. Oysa kimileri, Lykurgos'un yasalarında bu eğilimi

görürler ve derler ki, bu yasalar insanları yiğitlikten yana götürmesine götürürler, ama doğruluk bakımından su götürür yanları vardır. Örnek olarak da Krypteia⁵² denen bir töreyi gösterirler; Aristoteles'e göre bu töreyi Lykurgos kurmuştur ve doğruysa eğer, Platon da Sparta yasaları ve Lykurgos üstüne bundan esinlenmiştir. Krypteia dedikleri şöyle bir şeydi. Delikanlıların başları zaman zaman en zeki tanınmış olanları, sadece birer hançer ve biraz yiyeceklerle kırlarda öteye beriye yolluyorlardı. Gündüzün bu delikanlılar dağılıp çalılar arasında saklanıyor, dinleniyorlardı. Geceleyinse yollara inip yakalayabildikleri hilotları öldürüyorlardı.

Tarlalara da gidip en güçlülerini ve en iyilerini öldürdükleri çok oluyordu. Thukydides'in Peleponnez savaşı tarihinde anlattığına göre; Spartalılar bu köleler arasında en yiğitlerini seçmişler, onlar da özgürlüklerini kazandıklarını sanarak başlarına çelenk takmış ve tapınakları dolaşmışlar, ama az sonra sayıları iki bini bulan bu köleler ortadan yok oluvermişler, kimse de ne o zaman ne daha sonra nasıl öldürdüklerini bilmemiş. Aristoteles daha da ileri giderek ephorosların bile görev alır almaz kölelere düpedüz savaş açtıklarını ve böylece onları şerefsizliğe düşmeden öldürdüklerini söylüyor. Kölelere karşı her zaman kötü ve haince davranıyorlardı. Onlara zorla şarap içirip ortak sofralara getiriyor ve sarhoşluğun nasıl bir şey olduğunu gösteriyorlardı. Türküler söyletip kaba ve gülünç danslar yaptırıyorlardı onlara; özgür insanlar gibi türküy söyleyip dans etmeleri yasaktı. Anlatıldığına göre Thebaililer, Lakonia seferleri sırasında esir ettikleri Sparta kölelerine Terpandros'dan, Alkman'dan, Lakonialı Spendon'dan şiirler okutmak

⁵² KRYPTΕΙΑ: Saklanmak, bir işi gizlice yapmak anlamına gelen "kryptein" fiilinden.

istemişler, onlar da efendileri izin vermiyor diye okumamışlar. Onun içindir ki Sparta'da özgür insanın her yerdekinden daha özgür, kölenin her yerdekinden daha köle olduğunu söyleyenler olmuştur. Bana kalırsa Spartalılar bu türlü hoyratlıklara sonraları, özellikle depremden sonra düşmüşlerdir. Bu tarihte hilotlar Messenialılarla birleşip Spartalılara saldırmışlar, memleketi çok ağır zararlara sokmuşlar ve şehri büyük bir tehlike karşısında bırakmışlar. Çünkü Krypteia gibi korkunç bir törenin Lykurgos'tan geleceğine akıl erdiremem, o Lykurgos ki başka her yerde ruh büyüklüğü ve doğruluğuyla tanınmıştır ve tanrı bile ondan yana tanıklık etmektedir.

Lykurgos'un Sonu

XXIX

Lykurgos en önemli yasalarının töreleştğini, kurduğu düzenin kendi kendisini koruyup yürütecek kadar güçlendiğini görünce, Platon'un dediği gibi, tanrı dünyayı kurup ona ilk hızını verdikten sonra nasıl büyük bir sevinç duymuşsa, o da yürürlükte gördüğü devlet düzeninin güzelliği ve büyüklüğü karşısında kıvanç ve övünç duyarak, bu düzenin ölümsüzlüğü ve değişmezliği için insanoğlunun elinde olan her şeyi yapmak istedi. Bütün yurttaşlarını bir araya topladı ve kurduğu düzenin genel olarak iyi olduğunu ve yurdun mutluluğunu ve üstünlüğünü sağlayacağını, ama onlara söyleyecek önemli bir sözü kaldığını, bunuysa ancak tanrıya danıştıktan sonra açıklayacağını onlara bildirdi. Bunun için kendisi Delphoi'ya gidecek ve oradan dönmediği sürece yurttaş-

ları yasalarda hiçbir değişiklik yapmayacaklardı. Spartalılar Lykurgos'un bu dileğine peki deyip hemen gitmesini istediler. O da krallara, senatörlere ve bütün yurttaşlarına dönüşüne kadar koyduğu yasalara uyacaklarına yemin ettirdikten sonra Delphoi'ye gitti. Tapınağa varınca tanrıya kurban kesti ve ona yasalarının iyi olup olmadığını, yurduna mutluluk sağlayıp sağlamayacaklarını sordu. Tanrı, yasaların iyi olduğunu ve Lykurgos'un kurduğu düzene bağlı kaldıkça Sparta'nın en büyük şana, şerefe ereceğini bildirince, Lykurgos bunu yazıya döktürüp Sparta'ya yolladı. Kendisiyse tanrıya ikinci bir kurban kesti ve dostlarını ve oğlunu kucakladıktan sonra, yurttaşlarının ettikleri yeminin yürürlükte kalması için ömrüne kendi isteğiyle son vermeği uygun buldu. Delphoi'ye gelmişken. Artık yaşamayı sürdürmek mi, bitirmek mi gerektiğine karar verecek yaşıyordu ve dünyada yeterince mutluluğa erdiğini düşünüyordu. Aç kalarak ölmek yolunu seçti. Onca bir devlet adamı ölümüyle de yurduna yararlı olmalıydı, hayatını bir iş görür gibi bitirmeli, bu bitişin bile bir değeri ve etkinliği olmalıydı. Bu kadar büyük işleri başardıktan sonra ölümü mutluluğuna son bir parıltı verecek ve dönüşüne kadar yasalarını değiştirmeyeceklerine yemin etmiş olan yurttaşlarına yaşarken ettiği büyük iyiliklerin sürmesini sağlayacaktı. Bu hesabında hiç de aldanmadı; çünkü Sparta Lykurgos'un yasalarına uyarak, beş yüz yıl Yunanistan'ın en şanlı ülkesi olarak yaşadı, bütün bu şanını da kuruluşunun sağlamlığına borçlu kaldı. Lykurgos'tan sonra Arkhidamos'un oğlu Agis'e kadar hüküm sürmüş olan on dört kraldan hiçbirisi yasaları değiştirmede. Ephoroslar kurulu düzenin bir gevşemesi değil, güçlenmesi oldu ve her ne kadar halktan yana görünürse de, soyluluğun daha güçlü olmasını sağladı.

Sparta'nın Geleceğine Bir Bakış

XXX

Sparta'da paranın hortlaması kral Agis zamanında oldu ve Lysandros⁵³ yüzünden açgözlülük ve zenginleşme tutkusu ülkeyi sardı. Lysandros'un kendisi ahlaksızlığa düşebilecek bir insan değildi, ama savaştan altın ve gümüş getirerek yurduna zenginlik ve süs sevgisini yaydı ve bu yüzden de Lykurgos'un yasaları yıkıldı. Lykurgos'un yasaları yürürlükte olduğu sürece Sparta bir şehir gibi değil, erdem içinde yetişmiş bir insanın evi gibi yönetiliyordu. Daha doğrusu, şairlerin anlattığı Herakles nasıl aslan postu ve kürzüyle dünyayı dolaşp haksız ve belalı zorbalı cezalandırırsa, Sparta da bir skytale⁵⁴ ve kaba bir gocukla Yunanistan'ı yönetiyor, bütün halkı gönül rızasıyla buyruğunda yaşıyor, şehirleri ezen haksız egemenlikleri ve zorbalıkları alaşağı ediyor, savaşlarda hakem oluyor, ayaklanmaları bastırıyordu, hem de bir tek kalkanı kımıldatmadan, sadece bir tek elçi yollamakla yetinecek. Bu elçinin buyruğuna herkes hemen uyuyveriyordu, nasıl ki arılar kovanda kraliçeyi görür görmez hep birden üstüne üşüşüp çevresinde dizim dizim oluverirler. Sparta, yasalarının üstünlüğü ve doğruluğuyla böylesine bir say-

⁵³ LYSANDROS: Sparta generali (MÖ 395'te ölür). 408'de Atina donanmasını İonia kıyılarındaki Notion'da yener. Aigos Potamos savaşını (405) kazanıp Atina'nın bütün filosunu yok eder. Atina'yı alır, surlarını yıkar ve Sparta taraflısı olan Otuzlar yönetimini kurar. Yunan şehirlerinin çoğunda oligarşiyi pekiştirmenin yolunu bulan Lysandros, Sparta'da da reformlar yapmak istemiş ama başaramamıştır.

⁵⁴ SKYTAL: Sparta devletinde kullanılan belli kalınlıktaki yuvarlak bir sopa. Devletçe gönderilen yazılar bu sopaya sarıli bir ruloya çepeçevre yazılır ve ancak aynı endeki bir sopaya sarıldığı zaman okunabilirdi.

gınlık kazanmıştı. Onun için ben şaşıyorum, nasıl oluyor da “Spartalılar söz dinlemesini bilir ama söz geçirmesini bilmezlerdi,” diyorlar. Kral Theopompos’un şu sözünü de neden beğenirler anlamam: Bu kral, “Sparta krallarının buyruk vermesini bilmesiyle tutundu,” diyenlere karşı: “Sparta, daha çok yurttaşlarının buyruk dinlemesini bilmeleriyle tutundu,” demiş. Anlamam bunu, çünkü halklar kendilerini yönetmesini beceremeyen insanları kolay kolay dinlemezler: Buyruk dinleme buyruk verenin değerine bağlıdır; iyi yol gösteren kendini daha iyi izletir. Binicilik sanatı nasıl atı dizgine rahatça uyar duruma getirmekse, krallık sanatı da insanları buyruğuna sokmasını bilmektir. Kaldı ki Spartalılar başkalarına uysallık aşılamakla kalmıyorlardı; herkes onların baş olmasına, onların buyruklarını dinlemeye can atıyordu. Yabancılar onlardan ne gemi istiyorlardı, ne para, ne hoplit; tek istedikleri başlarına geçecek ve kendilerine buyruk verecek bir Spartalıydı. Böyle bir Spartalı elde ettiler mi, ona büyük saygı gösterir, başları üstünde tutarlardı. Sicilyalılar Gylippos’a, Khalkisliler Brasidas’a, bütün Asyalı Helenler de Lysandros’a, Kallikratidas’a ve Agilas’a böyle davranmışlardı. Her gittikleri yerde Spartalılara harmostes⁵⁵, halk yöneticisi, danışman diyorlardı ve bütün milletlerin göz diktiği Sparta bir eğitici, şerefli davranış ve düzenli devlet örneği sayılıyordu. Stratonikos bunu anlatmak istiyor herhalde şu şakacı kurallarla halkı güldürmek isterken. Diyor ki Stratonikos:

⁵⁵ HARMOSTES: (Düzene koymak anlamına gelen “harmozin” fiilinden) Spartalıların Yunanistan’da egemenliği ele geçirdikten sonra Yunan şehirlerine koydukları yöneticilere verilen addır. Harmosteslerin tam bir yetkileri vardı ve yalnız Sparta’da ephoroslara hesap verirdi. Yönettikleri şehirlerde demokrat grupları ezer, aristokratları başa getirirlerdi. Harmostes’ler MÖ 371’de kaldırıldı.

“Atinalılar mysterleri⁵⁶ kutlayıp geçit törenleri yapacaklar, Elealılar iyi bildikleri beden oyunlarına başkanlık edecekler, Spartalıysa Atinalı ve Elealılarının her işledikleri hata için dayak yiyecekler.” Bu bir şakaydı sadece; ama Sokrates’in müritlerinden Antisthenes Thebaililerin, Leuctra⁵⁷ meydan savaşından sonra fazla horozlandıklarını görünce, onları ustalarını yenmekle öğünen çömezle benzetiyor.

Filozof ve Tanrı Lykurgos

XXXI

Ama Lykurgos’un baş kaygısı, başka kentleri buyruğu altına alacak bir kent kurmak değildi. O, bir tek insanın da, bütün bir kentin de hayatında mutluluğun erdemden ve iç uyumdan doğacağına inanıyordu. Öyle bir düzen kurdu ki; orada yurttaşlar kendilerini hep özgür biliyor, ellerinde olanla yetiniyor ve en uzun süre erdemli olmanın yollarını arıyorlardı. Politika bakımından Platon’un, Diogenes’in⁵⁸, Zenon’un⁵⁹ ve bu konuda övülmeye değer yazılar, sözler bırakmış olanların ilkesi de budur; ama

⁵⁶ MYSTER’ler: Din tarikatlarının yalnız erenlere açık gizli ayinleri. Yunanistan’da en önemli tarikat Atina’nın yakınında bulunan Eleusis’te kutlanan Demeter Mysterleri idi.

⁵⁷ LEUKTRA: Atina’nın yıkılışından sonra başlıca rakiplerinden Thebai şehri kalkınmaya başlamış ve Sparta’ya kafa tutar olmuştur. 371 yılında Thebai kuvvetleri Epaminondas’ın komutanlığında Sparta’yı ve savaş ortaklarını öylesine yenilgiye uğratmışlardır ki, Sparta kurduğu Peloponnes hegemonyası ile birlikte tarihten silinmiştir.

⁵⁸ DİOGENES: Burada adı geçen Diogenes, Sinop’un ünlü kinik filozofu olsa gerek.

⁵⁹ ZENON: Burada adı geçen Zenon, Elealı varlık filozofu değil, Revak felsefe okulunu kuran Kittionlu Zenon’dur.

onlar yazılar ve sözler bırakmışlardır sadece. Oysa Lykurgos ne yazı bıraktı ne söz; o sadece, benzeri yapılmaz bir devleti gerçekleştirdi; kuramsal olarak sözü edilen bilgenin var olamayacağını sananlara, baştan başa bilgelik sevgisiyle yoğrulan şehrini gösterdi ve Helenler arasında devlet başına gelmiş olanların hepsinden daha parlak bir ün kazandı haklı olarak. Onun içindir ki, Aristoteles Sparta'nın ona hak ettiği şeref payını veremediğini söyler, en büyük şeref payı ona verildiği halde. Çünkü bir tapınak kurulmuştur onun için ve her yıl tanrılar gibi ona da kurbanlar kesilir. Söylentilere göre Lykurgos'un kemikleri Sparta'ya getirilince mezarına yıldırım düşmüş, böyle bir şerefse sonradan, Makedonia'da ölüp Arethusa'ya gömülen Euripides'den başka hiçbir ünlü kişiye nasip olmamış. Tanrıların en çok sevdiği, ermiş bir insanla aynı şerefi paylaşması, Euripides'in ne coşkun hayranları olduğunu anlatıyor. Kimine göre de Lykurgos Kırha'da ölmüş.⁶⁰ Apollothemis, Elis'e götürülmesini isteyip orada öldüğünü söylüyor. Timaios ve Aristoksenos ise Girit'te öldüğünü ileri sürüyorlar; hatta Aristoksenos'e göre Giritliler Pergamia'da, yabancılar yolunun kıyısında mezarını gösteriyorlarmış. Söylentilere göre bir tek oğlu olmuş, o da evlat bırakmadan ölünce soyu tükenmiş. Ama arkadaşları ve yakınları, yaptıklarını sürdürmek için uzun yıllar yaşamış bir dernek kurmuşlar, toplantı günlerine de Lykurgides diyorlarmış. Hipparkos'un oğlu Aristokrates'e⁶¹ göre de Girit'te ölen Lykurgos'un bedeni-

⁶⁰ KIRRHA: Delphi'nin güneyinde, Phokis bölgesindeki bir şehir.

⁶¹ ARISTOKSENNOS: Aristoteles'in talebelerinden, hayatlar yazan Sicilyalı bir yazar. Bir Lykurgos hayatı yazmış olabilir. ARISTOKRATES: MÖ I. yüzyılda yaşamış ve Lakonia üstüne eser yazmış bir tarihçi olabilir. APOLIOTHEMIS'in adı buradaki metinden başka hiçbir yerde geçmez. Plutarkhos, Lykurgos'un hayatını yazmak için kendi zamanında bilinen, fakat bizim çoğunun adlarından başka bir şey bilmediğimiz tarihçi ve yazarlardan faydalanmıştır.

ni evlerinde konuk kaldığı kimseler yakmış ve küllerini denize savurmuşlar. Böyle yapılmasını kendisi istemiş; çünkü Spartalıların günün birinde kemiklerini yurda getirip döndü diye yemin bağlarını çözmelerinden ve kurduğu düzeni değiştirmelerinden korkuyormuş. İşte bunlardı Lykurgos üstüne söyleyeceklerim.

Plutarkhos (46-119?): 16. yüzyıldan 19. yüzyıla kadarki tarih yazımını ve deneme türünü etkilemiş çok verimli bir yazardır. Plutarkhos'un Lamprias adlı kataloğa göre 227 eseri vardı. Ahlak, din, doğa, politika ve sanat üzerine yazdıklarından günümüze ulaşanlar Ethika adıyla anılır. Yazar asıl ününü Yunan ve Romalı kahramanları birbiriyle karşılaştırdığı Paralel Hayatlar adlı biyografik eseriyle kazanmıştır. Bu eserde bir insanın kişiliğinin kendi kaderine ve başka insanların yaşamlarına olan etkilerini birbirine bağlanmaya çalışmıştır. Lykurgos'un Hayatı bu büyük eserin bir bölümüdür.

Sabahattin Eyüboğlu (1907-1973); Hasan Âli Yücel'in kurduğu Tercüme Bürosu'nun başkan yardımcısı ve Cumhuriyet döneminin en önemli kültür insanlarından biridir.

Vedat Günyol (1911-2004); Kültür tarihimizin Tercüme Bürosu ruhunu, sonraki dönemlerde yayıncısı olduğu Yeni Ufuklar dergisi ve Çan Yayınları'yla sürdüren en önemli aydınlarından biridir.

9 789944 889872

KDV dahil fiyatı
7 TL